

Romantiek in Sarong en Kabaja

**De verhouding tussen etniciteit en gender in reisromans
geschreven door Nederlandse vrouwen in Indië tussen 1890 en
1940**

**Masterscriptie Cultuurgeschiedenis van Modern Europa
Universiteit Utrecht
definitieve versie**

Marit Berends
5922771
Damstraat 38b
3531 BW Utrecht
marit.berends@gmail.com

Scriptiebegeleider:
Dr. W. Ruberg

Tweede lezer:
Dr. D.K.W. van Miert

26 juni 2017

Inhoudsopgave

Abstract	3
Inleiding	4
Historiografisch debat: geschiedschrijving over de rol van vrouwen in het Nederlandse imperialisme	7
Hoofdvraag	11
Theoretisch kader	11
Methodologie	13
De bronnen	15
De broncriteria	16
Valorisatie	16
Hoofdstuk I Gender en etniciteit in Nederland en kolonie	18
Genderverhoudingen in Nederland	18
Gender en ethische verhoudingen in Indië	20
Hoofdstuk II Autobiografische romans en intertekstualiteit	24
De geschiedenis van het reisverhaal	24
Niveau II van intertekstualiteit: Het genre	25
Omgang met autobiografische reisromans	26
Hoofdstuk III Gender en etniciteit in vroege Indische romans	30
De romans	31
Niveau I Focalisatie	33
Niveau II Genre	34
Niveau III Gender	34
Niveau III Etniciteit	37
Conclusie	40
Hoofdstuk IV Gender en etniciteit in de latere Indische romans	43
De romans	43
Niveau I De focalisatie	45
Niveau II Het genre	46
Niveau III Gender	46
Niveau III Etniciteit	48
Conclusie	51
Conclusie	52
Bibliografie	56
Primaire bronnen	56
Secundaire bronnen	56

Abstract

Marit Berends, Cultural history of Modern Europe, University of Utrecht

Abstract of Master Thesis, submitted 26 June 2017.

This thesis investigates to what extent the women in the autobiographical traveler-novels between 1890 and 1940 stood against the normative, imperial ideas of gender ethnicity in the Dutch Indies. To get an answer to this question, the hypothesis 'women are part of the colonial system' was tested by using the method of intersectionality and intertextuality. Intersectionality as method looks at the different axes of inequality, in this case gender and ethnicity. Intertextuality is a reading technique which looks at different levels of interconnection between the text and other texts. Searching for the normative discourse is combined with the Foucauldian concept of Technology of the Self. This poststructuralist concept of Foucault means that people are constructed by discourses but also have the agency to construct their own identity. Therefore the sources were seen as mirrors to the normative gender- and ethnicity discourse as well as actors who had the agency to construct this same discourses. The first chapter gives an overview of the normative discourses of gender and ethnicity in the colony and the Netherlands. In general the women are depending on men and this is the norm in the Orientalist discourse. The second chapter looks at the genre of travel-writing and intertextuality. In Chapter III and IV, the novels are analyzed by questioning focalization, the genre and the discourses of gender and ethnicity between 1890-1915 and 1930-1940. The answer to the main question is ambivalent: the female writers are part of the Dutch, white colonial system but individuals act also against the norm. This thesis will show that the hypothesis does not stand because of the complexity of the position of white women in the colony. The intersectional hypothesis of the reinforcing axes of inequality doesn't stand either and the conclusion of Mrinalini Sinha of the femininity of local men is revoked in the Dutch Indies.

keywords: Autobiographical travel novels; technology of the self; Dutch-Indies; intersectionality; intertextuality; gender; ethnicity; twentieth century.

Inleiding

“Een mooi ding en een lieve vrouw worden hier leelijk. Vrouwen die uit een intellectuele, artistieke omgeving komen, missen hier alles, vooral als zij jong hier komen en het leven haar nog niet gevormd heeft.”¹ Zo opent de reisroman *De Hollandsche vrouw in Indië: Brieven van een Zwerveling* (1910) van Marie van Zeggelen. Van Zeggelen reisde haar man, H.A. Kooy, achterna, die als officier in het voormalige Nederlands-Indië diende. Van Zeggelen kwam terecht in de sociale kring van officieren en hun vrouwen, maar zij voelde zich daar leeg. Naar eigen zeggen heeft zij zich altijd aan de kant van de Indonesische bevolking gevoeld. Ze voelde zich in de Europese sfeer niet thuis.²

Marie van Zeggelen behoorde tot de groep vrouwelijke reisschrijvers, die aan het einde van de negentiende eeuw hun ervaringen met de Nederlandse kolonie vanuit hun eigen standpunt deelden met het publiek. Het schrijven van reisverhalen uit Indië was lange tijd uitsluitend weggelegd voor mannen, die hun ervaringen en bevindingen opschreven voor thuisblijvers en voor werkgevers.³ Al zolang er een relatie bestaat tussen Nederland en de Indonesische archipel zijn er reisverhalen van mannen bekend. Tot de laatste kwart van de negentiende eeuw waren vrouwen niet welkom in Indië omdat de overheid vond dat de leefomstandigheden voor hen niet geschikt waren en omdat gezinnen de mannen alleen maar van hun werk zouden afhouden.⁴ Vanaf eind negentiende eeuw verschenen er daarom pas reisromans van vrouwen en tussen 1900 en 1940 kwam de ‘Indische vrouwenliteratuur’ tot bloei.

Tot het begin van de twintigste eeuw kunnen er drie groepen reizigers in Nederlands-Indië onderscheiden worden. Allereerst waren er mannelijke economisch en politiek gemotiveerde verslaggevers, daarnaast waren er Europese toeristen die vanwege de rust in het land veilig door ‘tropisch Nederland’ reisden.⁵ Tot slot waren er de reisschrijfsters, waar Marie van Zeggelen onderdeel van uitmaakte. Hun reisverslagen en romans beschreven de ervaringen van vrouwen in Indonesië en de spanningen en de emoties die daarbij kwamen kijken. De publicaties werden door tijdgenoten afgedaan als minderwaardige ‘romantiek in sarong en kabaja’.⁶ In recente studies wordt echter gesteld dat deze werken nieuwe inzichten in de kolonie bieden.⁷ Zo kunnen de bronnen inzicht bieden in de migratiebeleving en de ‘raciale’ -, koloniale - en genderverhoudingen.

---

¹ Marie van Zeggelen, *De Hollandsche vrouw in Indië: Brieven van en zwerveling* (Amsterdam: Scheltema & Holkema's Boekhandel, 1910), 1.

² Damescompartiment Online, “Marie C. Van Zeggelen,” 1 oktober 2000, laatst geraadpleegd 9 februari 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/zeggelen.html>.

³ Darja de Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld: vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852-1912* (Amsterdam: Terra Incognita, 2003), 10.

⁴ Jean Gelman Taylor, *Smeltkroes Batavia. Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1988), 32; Tessel Pollmann, “Bruidstraantjes. De koloniale roman, de njai en de apartheid,” in *Vrouwen in de Nederlandse koloniën, Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, ed. J. Reijs (Nijmegen: SUN, 1986), 98.

⁵ De Wever, *Het is geen kolonie*, 11.

⁶ Ibidem, 12.

⁷ Ibidem, 12.

Deze door vrouwen geschreven romans zijn autobiografisch van aard. Autobiografische romans als bron kunnen vanuit verschillende invalshoeken worden bekeken. Allereerst vertellen ze veel over de beschreven periode en tegelijkertijd geven ze veel informatie over de periode en het heersende discours waarin ze zijn geschreven. Naast een spiegel naar het verleden, zijn de romans daarom medevormgevers van de (herinnering)cultuur. Autobiografische romans zijn actoren in de vorming van het koloniale discours en hebben op deze manier een vorm van ‘agency’. Autobiografische romans kunnen worden gezien als egodocumenten, welk concept in de jaren vijftig geïntroduceerd werd door de historicus Jacob Presser. Egodocumenten zijn “die historische bronnen waarin de gebruiker zich gesteld ziet tegenover een ‘ik’ als schrijvend en beschrijvend subject”.⁸ Egodocumenten werden lange tijd als onbruikbaar bestempeld voor wetenschappelijk onderzoek vanwege het subjectieve karakter.⁹ De laatste decennia is echter de interesse in dit soort bronnen aangewakkerd, doordat egodocumenten iets kunnen vertellen over de geschiedenis van de ‘gewone mens’, de *history from below*.¹⁰

In mijn onderzoek wordt er niet zozeer gekeken naar de feitelijke beschrijvingen in de romans, maar meer naar hoe zaken worden beschreven en in welke taalsystemen of discoursen er werd gedacht. Ondanks het feit dat een autobiografische roman niet volledig kan worden gezien als een egodocument, vanwege de mogelijke fictieve elementen en het doel om het verhaal te publiceren, kunnen de romans vanwege het doel van dit onderzoek toch worden beschouwd als egodocument. Het is echter wel van belang een aantal aspecten in ogenschouw te nemen tijdens de bestudering van deze egodocumenten. Autobiografische romans zijn namelijk persoonlijk en daardoor lastig op waarde te schatten. Waar historici tot aan de *linguistic turn* de subjectiviteit als negatief beschouwden, zijn zij vandaag de dag van mening dat deze subjectiviteit een mogelijkheid is om persoonlijke ervaringen en verhoudingen te onderzoeken. Daarnaast moet bij onderzoek naar autobiografische werken rekening gehouden worden dat “een egodocument onthult, maar ook verbergt”.¹¹ De schrijver bepaalde wat zij het publiek wilde vertellen.

De onthulling en verhulling in autobiografische romans kunnen ook worden benaderd vanuit het concept *technologieën van het zelf*, van de Franse filosoof Michel Foucault. De posstructuralistische Foucault publiceerde veel over machtstructuren in normatieve discoursen en de manier waarop dit mensen beïnvloedde in wat zij normaal achtten en wat niet. In het begin van zijn carrière keek hij alleen naar de onderliggende structuren en gaf hij de individuele mens geen agency. Veel wetenschappers leverden hier kritiek op en in zijn latere werk legt Foucault meer

---

⁸ J. Presser, “Memoires als geschiedbron” in *Winkler Prins Encyclopedie. VIII* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Gennep, 1969), 277-282.

⁹ L. J. Dorsman & P. J. Knegtman, *De menselijke maat in de wetenschap. De geleerden(auto)biografie als bron voor de wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2013), 12.

¹⁰ C. Ulbrich, K. von Greyerz and L. Heiligensetzer, *Mapping the ‘I’. Research on self-narratives in Germany and Switzerland* (Leiden: Brill, 2015), 1.

¹¹ J. Presser, “Clio kijkt door het sleutelgat” in *Uit het werk van J. Presser*, ed. M.C. Brands, J. Haak en Ph. De Vries (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1969), 286.

nadruk op individuele agency.¹² Het begrip *technologieën van het zelf* noemt hij als eerst in een lezing in de serie “Subjectivity and the Truth” (1980-1981). In deze serie stond de relatie tussen de waarheid, macht en het zelf centraal. Het zelf is volgens hem niet essentialistisch, maar geconstrueerd.

Foucault zag *technologieën van het zelf* als manieren en handelingen die individuen hun lichaam, ziel, gedachte en gedrag opleggen om een bepaalde staat van geluk, reinheid, wijsheid, perfectie of onsterfelijkheid te bereiken.¹³ Foucault legde in zijn werk aan de hand van het christendom uit hoe individuen zichzelf regels opleggen door de ethiek te gebruiken om te bepalen wat goed en fout is.¹⁴ Naast de bestaande grondstructuren en discoursen hebben individuen volgens Foucault zelf een vorm van agency om deze discoursen te gebruiken om hun eigen identiteit vorm te geven. Het zelf is iets dat historisch geconstrueerd wordt door sociale normen en het individu creëert met behulp van deze normen een eigen identiteit.

De historica Willemijn Ruberg verbindt het idee van Foucault in haar artikel “Health and illness, the self and the body” aan de subjectiviteiten in de geschiedenis.¹⁵ Zij haalt allereerst Jan Goldstein aan, die aangetoond heeft dat *technologieën van het zelf* en geschiedenis onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.¹⁶ Verschillende cultuurhistorici hebben dit concept toegepast op onder andere egodocumenten.¹⁷ Egodocumenten worden in de literatuur rondom *technologieën van het zelf* gezien als techniek van observatie en verbetering of als techniek van heropvoeding. Door deze technologieën te onderzoeken, wordt de machtstructuur binnen het normatieve discours duidelijk.

Zoals uit het voorgaande blijkt, kunnen de autobiografische romans op meerdere manieren worden bekeken. Allereerst zijn de romans een spiegel naar het verleden, om door middel van *history from below* de geschiedenis door de ogen van de vrouwen in Nederlands-Indië te onderzoeken. In mijn ogen is deze invalshoek echter te beperkt. Naast een spiegel zijn de romans namelijk ook medevormgevers van het koloniale discours. De ervaringen van de vrouwen kunnen gezien worden als *technologieën van het zelf*, waarin de heersende normen en waarden verborgen liggen maar ook hoe verschillende vrouwen deze discoursen anders gebruiken. In dit onderzoek behandel ik de romans daarom niet slechts als spiegel, maar als bronnen die ik met een

---

¹² Simon Gunn, *History and Cultural Theory* (Edinburgh: Pearson Longman, 2006), 142-143.

¹³ Michel Foucault, “Technologies of the self”, in *Technologies of the self. A seminar with Michel Foucault*, ed. Luther Martin and Patrick H. Hutton (Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988), 18.

¹⁴ Mark G.E. Kelly, “Foucault, subjectivity, and technologies of the self”, in *A companion to Foucault*, ed. Christopher Falzon, Timothy O’Leary, and Jana Sawicki (Chicester: John Wiley & Sons, 2013), 510-525.

¹⁵ Willemijn Ruberg, “Health and illness, the self and the body,” in *The Routledge Companion to Cultural History in the Western World, 1250 to the Present, Part III: From 1750- The Western World and the Global Challenge*, ed. Hannu Salmi (Londen: Routledge, komend 2018).

¹⁶ Jan Goldstein, “Foucault’s technologies of the self and the cultural history of identity,” in *Cultural history after Foucault*, ed. J. Neubauer (New York: de Gruyter, 1999), 52-53.

¹⁷ Onder andere: Kaisa Vehkalahti, *Constructing reformatory identity. Girls’ reform school education in Finland, 1893-1923* (Oxford: Peter Lang publishing, 2009); Kaisa Vehkalahti, “The urge to see inside and cure: letter-writing as an educational tool in Finnish reform school education, 1915–1928”, in *Paedagogica Historica* 44 (2008): 193-205; Saskia Bultman, “Constructing a female delinquent self: Assessing pupils in the Dutch state reform school for girls, 1905-1975” (PhD diss.: Universiteit Enschede, 2016).

poststructuralistische methode ga onderzoeken, om zo de normatieve imperiale- en genderdiscoursen die daarin verscholen liggen, boven te krijgen. Het is interessant te onderzoeken of de vrouwenromans inderdaad het normatieve discours reproduceren of dat zij zich juist hiertegen verzetten. Deze notie raakt aan een andere historiografische discussie over de rol van vrouwen binnen de imperialistische structuur. Zoals zal blijken, is het ook in deze discussie de vraag of Europese vrouwen het normatieve kader reproduceren en zo meewerken aan de imperiale verhoudingen of dat zij hier juist tegen ageren.

Historiografisch debat: geschiedschrijving over de rol van vrouwen in het Nederlandse imperialisme

Vrouwelijke reizigers in Indië in het begin van de twintigste eeuw maakten deel uit van het imperialistische systeem dat de Nederlandse overheid in Nederlands-Indië handhaafde. Sinds het bestaan van het Westerse imperialisme, aan het begin van de zeventiende eeuw, kreeg het imperialisme aandacht van onderzoekers in West-Europa en Amerika. Imperialisme is de politiek van het streven naar gebiedsuitbreiding, die sinds de zeventiende eeuw de Europese buitenlandse politiek domineerde. Het imperialisme gaat over elke ongelijkwaardige relatie tussen landen. Hieronder valt ook het kolonialisme, de historische vorm van imperialisme met een directe militaire, economische en politieke invloed.¹⁸ Kort schets ik een overzicht hoe vrouwen in de koloniale context onderzocht zijn om vervolgens tot mijn hypothese voor mijn eigen onderzoek te komen.

Tot 1980 werd het imperialisme vooral onderzocht vanuit een politiek en economisch perspectief. Als gevolg van de *cultural turn* en het postkolonialisme werd imperialisme vanaf 1980 aan de hand van *New Imperial History*, dat begon in Groot-Brittannië, door een culturele bril geanalyseerd. Hoewel *New Imperial History* geen vast omkaderd onderzoekgebied is, heeft het toch enkele kenmerken waar consensus over bestaat.¹⁹ *New Imperial History* onderzoekt het culturele perspectief van imperialisme en is daarbij beïnvloed door het werk van Edward Said. De nadruk ligt op de uitwisseling van mensen en ideeën binnen het globale imperiale netwerk. In Groot-Brittannië lag daarbij sterk de nadruk op de eigen natie en haar connecties. Ook in Frankrijk ontstond dit onderzoeksveld. Het was een reactie op de vragen over het eigen koloniale verleden. De Utrechtse bijzonder hoogleraar koloniale literatuur Remco Raben stelt dat het Britse en Franse *New Imperial History* ook invloed heeft gehad op de Nederlandse geschiedschrijving.²⁰ In zijn ogen is er in de Nederlandse geschiedschrijving echter nog veel te doen, onder andere in onderzoek naar de wederzijdse beïnvloeding van kolonie en moederland.²¹

---

¹⁸ Nupur Chaudhuri en Margaret Strobel, ed., *Western Women and Imperialism: complicity and resistance* (Bloomington: Indiana University Press, 1992), 2.

¹⁹ Remco Raben, "A New Dutch Imperial History? Perambulations in a Prospective Field" in *BMGN - Low Countries Historical Review* 128, nr. 1 (2013): 7.

²⁰ *Ibidem*, 17.

²¹ *Ibidem*, 7; 11.

Tot 1980 kwamen vrouwen bewust of onbewust amper aan bod in het onderzoek naar imperialisme.²² De –meestal vrouwelijke- onderzoekers vonden daarom dat er te weinig aandacht was voor de complexiteit van de individuele rol van vrouwen binnen de imperiale structuur.²³ De opkomst van genderstudies bracht hier enigszins verandering in, maar richtte zich vooral op de gekoloniseerde vrouwen en negeerde de rol van de Westerse vrouwen in de koloniën. De poststructuralistische genderstudies en postkoloniale studies richtten zich vooral op ‘de ander’ in de dichotomie van het discours. De onderzoeksrichting *New Imperial History* leidde tot publicaties over imperialisme en genderverhoudingen, vooral in Groot-Brittannië en Frankrijk.²⁴ Dit kwam volgens de historicus Stephan Howe doordat *New Imperial History* voortkwam uit de postkoloniale - en genderstudies.²⁵

In de jaren tachtig nam het aantal publicaties over vrouwen in de koloniën toe. Genderwetenschappers wilden de individuele rol van de vrouw in de koloniën analyseren en zij deden dit door te kijken naar de maatschappelijke positie van de Europese vrouwen in de koloniën. Verschillende onderzoekers stelden dat deze positie ambivalent was.²⁶ Blanke vrouwen waren in het koloniale discours inferieur aan hun blanke echtgenoten maar superieur ten opzichte van de gekoloniseerde mannen en vrouwen. De Europese vrouwen moesten de koloniale moraal hoog houden, maar deden zij dit ook daadwerkelijk? Zoals in de introductie duidelijk werd, worstelde bijvoorbeeld Marie van Zeggelen met haar rol als Europese vrouw tussen de gekoloniseerde mensen. Een belangrijke naam binnen de theorie van ambivalentie bij de witte vrouwen in de kolonie is de historica Sara Mills. Zij stelde dat er bij vrouwen in de koloniën sprake is van botsende discourses.²⁷ Er spelen verschillende categorieën die hun identiteit bepalen mee, zoals gender, etniciteit en klasse. Om de positie van de vrouwelijke schrijvers daarom te kunnen duiden zal er in deze scriptie gebruik worden gemaakt van de intersectionele methode, die verder wordt toegelicht bij ‘methode’.

Invloedrijke werken op het gebied van de maatschappelijke positie van Europese vrouwen binnen het imperiale systeem zijn de publicaties van de genderonderzoeker Anne McClintock en de historici Antoinette Burton, Elsbeth Locher-Scholten en Frances Gouda. Volgens Anne McClintock en Antoinette Burton waren vrouwen betrokken bij de imperialistische politiek: “As such, white women were not the hapless onlookers of empire but were ambiguously complicit both as

---

²² Chaudhuri en Strobel (ed), *Western Women and Imperialism: complicity and resistance*, 3.

²³ *Ibidem*, 3.

²⁴ D. Ghosh, “Gender and colonialism: expansion or marginalization?”, *The Historical Journal* 47 (2004): 737.

²⁵ S. Howe, “Introduction: new imperial histories”, in *The new imperial histories reader*, S. Howe ed. (Londen en New York: Routledge, 2010): 2; 6.

²⁶ Onder andere Sara Mills, *Discourses of Difference. An analysis of women’s travel writing and colonialism* (Londen: Routledge, 1991).

²⁷ Sara Mills, *Discourses of Difference*.

colonizers and colonized, privileged and restricted, acted upon and acting.”²⁸ Volgens McClintock is de handelingsvrijheid van vrouwen ‘designated’ ofwel aangewezen. Dit betekent dat de handelingsvrijheid van de vrouw is afgeleid van de mannelijke agency. Hoewel zij dus een bepaalde handelingsvrijheid bezitten, zou dit een herhaling en daarmee bevestiging zijn van het mannelijke discours. Ook Elsbeth Locher-Scholten en Frances Gouda stellen dat vrouwen actieve deelnemers waren aan de imperiale politiek. Gouda stelt dat de vrouwen weliswaar niet direct meewerkten aan de imperiale politiek, maar zich binnenshuis superieur opstelden ten opzichte van de Indische bevolking. Europese vrouwen waren in haar ogen de koloniale cultuurdragers: “The average woman, in other words, endowed the imperial relations of command and subordination with the same gloss of normalcy or inevitability as men.”²⁹ De ideeën over de kolonie waren volgens haar bepaald door hun positie in de Nederlandse cultuur. Clare McCotter stelt zelfs dat vrouwen een imperiale plicht hadden om de kolonie te observeren en consumeren.³⁰

De bovengenoemde publicaties trekken de conclusie dat vrouwen onderdeel waren van het imperiale systeem en dit systeem reproduceerden en normaliseerden. Zoals Sara Mills stelde was er bij vrouwen in Nederlands-Indië sprake van botsende discoursen en was de situatie anders dan in het moederland. Waar er in Nederland vooral genderverhoudingen meespeelden, kwam er in Nederlands-Indië een dimensie bij, namelijk etniciteit. De verschillende discoursen die meespeelden, veranderden de maatschappelijke positie van deze vrouwen. Tot op heden zijn deze hypothesen voornamelijk onderzocht voor Groot-Brittannië en Frankrijk. Onderzoek naar imperialisme en genderverhoudingen in Nederland en haar koloniën is onder andere gedaan door Gouda en Locher-Scholten.³¹ Gouda ontdekte dat er een botsing was in het zelfbeeld van de Nederlanders (zowel mannen als vrouwen) als het ging om Indië. Onder de dekmantel van een geïdealiseerde, Oriëntalistische werkelijkheid, werd gedurende de ethische politiek het westerse beschavingsoffensief opgelegd. Door deze façade dachten de Nederlanders dat zij de kolonie goed deden, maar zij ‘vergeten’ daarbij hun eigen racisme en onderdrukking. Gouda besteedt uitgebreid aandacht aan de rol van de ‘inheemse vrouwen’ binnen dit discours. Locher-Scholten deed onderzoek naar de constructie van genderverschillen in Nederlands-Indië. Zij keek hoe de Europese vrouw zichzelf zag in relatie tot de kolonie. Zij concludeert dat vrouwen het kolonialisme zonder enige twijfel steunden.

---

²⁸ A. McClintock, *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest* (Londen: Routledge 1995), 6; A. Burton, “Rules of thumb: British history and ‘imperial culture’ in nineteenth- and twentieth-century Britain”, in *The new imperial histories reader*, S. Howe ed. (Londen/New York: Routledge, 2010), 44.

²⁹ Frances Gouda, *Dutch culture overseas: Colonial Practice in the Netherlands- Indies* (Sheffield: Equinox Publishing, 2008), 186.

³⁰ C. McCotter, “Woman traveller/colonial tourist. Deconstructing the great divide in Beatrice Grimshaw’s travel writing”, *Irish Studies Review* 15 (2007): 483-484; 492.

³¹ Frances Gouda, *Dutch culture overseas: Colonial Practice in the Netherlands- Indies* (Sheffield: Equinox Publishing, 2008); Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: University Press, 2000).

In deze scriptie gebruik ik de hypothese van McClintock, Burton, Gouda en Locher-Scholten, namelijk dat vrouwen actieve deelnemers waren aan de imperiale politiek, als theoretisch kader voor een Nederlandse casestudie. Hierbij gebruik ik een ander soort bron, namelijk de autobiografische romans van vrouwen in Nederlands-Indië tussen 1890 en 1940. Autobiografische reisromans zijn in meerdere onderzoeken onderzocht. Allereerst zijn de romans gebruikt in onderzoek naar de relatie tussen de kolonie en het moederland. Twee noemenswaardige werken, waarin dit deze vraag centraal stonden zijn de publicaties van Pratt en Cooper/Stoler.

Mary Louise Pratt beschrijft in haar werk *Imperial Eyes. Travel writing and transculturation* (1992) aan de hand van contact zones, sociale ruimtes waarin ongelijkwaardige culturen elkaar treffen, bijvoorbeeld in de kolonie, hoe Europeanen hun imperialisme uitdragen en normaliseren in reisverslagen.³² In *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World* (1997) keken de historicus Frederick Cooper en de antropologe Ann Laura Stoler naar zowel de kolonie als het thuisland en stelden dat beide elkaar wederzijds beïnvloedden.³³ Cooper en Stoler toonden aan hoe ideeën van moderniteit, beschaving en bourgeoisie en discoursen van in- en uitsluiting ontstonden in zowel de metropool als de kolonie.

Een andere manier waarop de autobiografische romans zijn gebruikt is door het koloniale discours in de tekst te onderzoeken. De Vlaamse letterkundige Sarah de Mul onderzocht in het comparatieve werk *Colonial Memory: Contemporary Women's Travel Writing in Britain and The Netherlands* (2011) in hoeverre het discours in laat twintigste-eeuwse romans overeenkomt met het Oriëntalistische discours.³⁴ *Reizen in de Insuline 1800-1950* onder redactie van R. Honings heeft ook een discoursanalytische insteek.³⁵ Deze bundel bespreekt aan de hand van verschillende negentiende en twintigste-eeuwse reisverhalen de geschiedenis van Indië. Net als De Mul wordt ook hier het Oriëntalistische discours van Said als uitgangspunt gebruikt. Aan de hand van het werk van Mary Louise Pratt worden verschillende reisverhalen, zoals het werk van Augusta de Wit, Marie van Zeggelen en Beb Vuyk geanalyseerd. Ook onderzochten verschillende literatuurwetenschappers zoals Maaike Meijer het discours van bijvoorbeeld gender in verschillende Indische romans.³⁶ Meijer onderzocht in *In tekst gevat* bijvoorbeeld het genderdiscours in de roman *Rubber* en *De Heren van de Thee*.³⁷ Het is opvallend dat alleen Meijer de ambivalentie van de romans onderzoekt, de onderzoekers in *Reizen in de Insuline* onderzochten slechts waarom de romans als koloniaal kunnen worden gezien.

---

³² Mary Louise Pratt, *Imperial eyes. Travel writing and transculturation* (Londen: Routledge, 1992).

³³ Frederic Cooper en Ann Laura Stoler, *Tensions of empire. Colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley: University of California Press, 1997).

³⁴ Sarah de Mul, *Colonial Memory: Contemporary Women's Travel Writing in Britain and the Netherlands*. (Amsterdam: University Press, 2011), 24.

³⁵ Rick Honings en Peter van Zonneveld, ed., *Reizen in Insuline 1800-1950: Een tint van het Indische Oosten* (Hilversum: Verloren, 2015).

³⁶ Maaike Meijer, *In tekst gevat: Inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam: University Press, 2005).

³⁷ Ibidem.

In mijn onderzoek gebruik ik de autobiografische reisromans om antwoord te krijgen op de vraag in hoeverre de schrijvende vrouwen onderdeel waren van het koloniale discours. Naast het onderzoeken van de normatieve discourses wil ik hier graag het poststructuralistische concept *technologieën van het zelf* van Foucault aan toevoegen om te kijken hoe de vrouwen de discourses gebruikten om hun eigen identiteit te construeren. Hiermee wil ik dus een stap verder gaan dan te kijken in hoeverre het normatieve gender- en etniciteitsdiscours voorkomt in de romans.

Hoofdvraag

In dit onderzoek wordt uitgegaan van de hypothese dat Europese vrouwen in de koloniën de koloniale structuur reproduceerden en op deze manier normaliseerden. Deze hypothese wordt gebruikt als theoretisch kader bij het onderzoek van de Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië. Aan de hand van autobiografische romans in de periode 1890 tot 1940 beantwoord ik de volgende vraag: in hoeverre verzetten de vrouwen zich in de autobiografische reizigersromans tussen 1890 en 1940 tegen de normatieve, imperiale ideeën over gender en etniciteit in Nederlands-Indië? De periode van 1890 tot 1940 staat centraal omdat dit de periode is van de ethische politiek tot aan de overname van Indonesië tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In dit onderzoek staan dus zowel de postkoloniale - als de genderverhoudingen centraal. Het theoretisch en methodologisch kader over poststructuralistische discoursanalyses van etniciteit en gender en een methode van intersectionaliteit worden gebruikt als kader waarbinnen deze bronnen worden geanalyseerd. Zo wordt er gekeken hoe vrouwen zichzelf beschrijven ten opzichte van de man en de lokale bevolking. Hierbij wordt door de ogen van de vrouwelijke auteurs gekeken naar de rol van de vrouwen ten opzichte van de mannen en de inheemse bevolking.

De hoofdvraag wordt beantwoord aan de hand van een aantal subvragen. In de eerste hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de vraag: wat zijn de normatieve gender- en etnische verhoudingen in Nederland en Nederlands-Indië? Op deze manier wordt er een kader geschept waarmee de koloniale situatie kan worden vergeleken. In hoofdstuk twee wordt er ingegaan op het genre reisromans. Hier staat onder andere de vraag centraal hoe reisromans worden ingezet in historisch onderzoek. In het derde hoofdstuk worden de bronnen uit de periode 1890 tot 1915 geanalyseerd en in hoofdstuk vier gebeurt hetzelfde maar dan voor de latere romans uit 1930 tot 1940. Op deze manier wil ik onderzoeken in hoeverre de rol van de vrouwen in Nederlands-Indië door de tijd heen mogelijk veranderd is.

Theoretisch kader

Onderzoek naar autobiografische reisromans van vrouwelijke auteurs past binnen het onderzoek naar de rolverdeling tussen mannen en vrouwen en tussen Europeanen en gekoloniseerde mensen in het voormalige Nederlands-Indië en sluit daarbij aan bij de onderzoekskaders van genderstudies en postkolonialisme. Het onderzoeksveld genderstudies ontstond in de jaren zestig en kwam voort uit het poststructuralisme. Academics ageerden tegen de mannelijke overheersing in het

genderdiscours. Wetenschappers binnen de genderstudies zagen gender, anders dan de biologische sekse, als een sociale constructie, die werd gevormd door sociale en culturele afspraken.³⁸ De historica Denise Riley stelt dat het concept 'vrouw' discursief geconstrueerd is en daarmee per plaats, cultuur en tijd verschilt, afhankelijk van de heersende normen.³⁹ Mannelijkheid en vrouwelijkheid zijn op deze manier *performatieven*, die worden bepaald door de geldende conventies binnen die cultuur en tijdspanne. Zowel mannelijkheid als vrouwelijkheid wordt naast de herhaling van de *performatieven* bepaald door de constructie van de ander. Tegen de constructie van vrouwen als passief en gevoelig, wordt de identiteit van de man als actief en rationeel afgezet. De identiteit van de ene helft van de dichotomie wordt bepaald door de constructie van de ander.

Genderwetenschappers doen onderzoek naar de uitvloeisels van deze constructies en proberen door het normatieve discours te bevragen het genderdiscours te deconstrueren.⁴⁰ In deze normatieve discourses zijn namelijk, volgens de poststructuralistische ideeën van de Franse filosoof Michel Foucault, machtsrelaties en -structuren verborgen. Deconstructie van deze structuren legt de onderliggende machtsstructuren op die plaats en tijd bloot. Voor historici is het interessant dit statische concept van discourses door de tijd heen te bekijken. Doordat de verschillende sociaal geconstrueerde categorieën niet vaststaan is het mogelijk de historische ontwikkeling te onderzoeken. Literaire werken als romans zijn enerzijds het product van deze discourses, maar normaliseren deze tegelijkertijd. Om deze reden geven juist romans een interessante blik op de tijdsgeest.

De romans van de Nederlandse schrijfsters raken naast het onderzoeksveld gender ook aan het postkolonialisme. Vanaf de jaren tachtig ontstond dit onderzoeksveld in de universiteiten als gevolg van de veranderende geopolitieke verhoudingen. Belangrijke denkers binnen dit onderzoeksveld zijn Edward Said, Franz Fanon en Homi Bhabha. Ook het postkolonialisme is gestoeld op het poststructuralisme. Deze onderzoeksstroming wil het koloniale discours deconstrueren en daarmee de machtsverhoudingen blootleggen. Vanwege de botsende discourses waarin de Nederlandse vrouwen in Indië zich bevinden, is het daarnaast interessant te kijken naar etniciteit.

Binnen de genderwetenschappen gingen er al snel geluiden op dat het normatieve element van de dichotomie (in dit geval de man) te weinig werd onderzocht en zo de norm bleef. De historicus Joan Scott, bijvoorbeeld, wilde ook discourses onderzoeken op vrouwelijkheid en mannelijkheid om deze vervolgens te kunnen deconstrueren.⁴¹ Deze geluiden kwamen veel recenter pas op binnen het postkolonialisme. Lange tijd werd vooral geprobeerd de geschiedenis van de gekoloniseerde mensen te beschrijven omdat dit vrijwel niet terug te vinden was in de archieven.

---

³⁸ Simon Gunn, *History and Cultural Theory* (Edinburgh: Pearson Longman, 2006), 142-143.

³⁹ D. Riley, 'Am I that name?' *Feminism and the category of 'women' in history* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1988), 1-2.

⁴⁰ H. Bertens, *Literary theory, the basics* (Londen: Taylor & Francis, 2008), 95-96.

⁴¹ Simon Gunn, *History and Cultural Theory* (Edinburgh: Pearson Longman, 2006), 142-143.

Als reactie hierop kwam *Critical whiteness studies* op, een interdisciplinair onderzoeksveld dat aan het eind van de twintigste eeuw in de Verenigde Staten begon. Onderzoekers als W.E.B Du Bois, Theodore Allen en David Roeliger wilden het normatieve discours van witheid deconstrueren. Witheid zien zij niet alleen als een huidskleur maar als een constructie van etniciteit. Witheid bestaat niet zonder de tegenstelling, namelijk zwartheid.⁴²

De Amerikaanse schrijfster Toni Morrison hield zich ook bezig met de constructie van etniciteit. In navolging van Edward Said concludeert zij door teksten deconstructief te lezen dat de constructie van de zwarte ‘ander’ geen feitelijke weergave is, maar een projectie van het witte discours.⁴³ Juist door de witte of mannelijke (of heteroseksuele, etc.) norm onder de aandacht te brengen, wordt de afhankelijkheid van de dichotomieën duidelijk. Door slechts te kijken naar vrouwelijkheid en zwartheid, blijft de norm staan. Om deze reden sta ik in de analyse van de romans zowel stil bij vrouwen als mannen en bij de Javanen en de Europeaan.

Verschillende onderzoekers vinden dat gender, huidskleur en etniciteit en andere discursieve fenomenen niet los van elkaar moeten worden onderzocht. De historica Antoinette Burton stelt in haar bundel *Gender, Sexuality and Colonial Modernities* dat etniciteit en gender onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn vanwege de machtsverhoudingen en daarom in relatie met elkaar moeten worden onderzocht.⁴⁴ De Nederlandse sociaal en cultureel antropoloog Gloria Wekker, pleit eveneens voor een intersectionele aanpak.⁴⁵ Door categorieën als gender, etniciteit, klasse, leeftijd en religie als een interactief web te onderzoeken, wordt er meer inzicht verkregen in de sociale categorieën zoals blanke vrouwen.

Methodologie

In dit onderzoek wordt er gebruik gemaakt van de methodes van intersectionaliteit en intertekstualiteit. Intersectionaliteit is een theorie en een methodologie, opgekomen in 1980 onder invloed van het zwarte feminisme aan het einde van de twintigste eeuw, dat stelt dat het huidige raamwerk waarin feminisme als enkelvoudige as wordt gezien, niet voldoende vertelt over de positie van de onderdrukte.⁴⁶ Zwarte vrouwen herkenden zich niet in dit raamwerk en wilden een methode waarin meerdere assen tegelijk werden onderzocht. Intersectionaliteit gaat ervan uit dat de verschillende ‘sociale en symbolische assen’ van onderdrukking, zoals etniciteit, klasse, seksuele

---

⁴² W.E.B. Du Bois, *Darkwater: Voices from within the Veil, derde druk* (New York: Cosimo, 2007); Theodore Allen, *The invention of the White Race, vierde druk* (New York: Verso, 2002); David Roeliger, *The Wages of Whiteness: Race and the making of the American Working Class, tweede druk* (New York: Verso, 2003).

⁴³ Toni Morrison, *Playing in the Dark, Whiteness and the literary imagination* (Harvard: University Press, 1992).

⁴⁴ A. Burton, et al, *Gender, Sexuality and Colonial Modernities* (Londen: Routledge, 1999), 1.

⁴⁵ G. Wekker, “Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland”, in *Tijdschrift voor Genderstudies* 3 (2002): 25.

⁴⁶ Brittney Cooper, “Intersectionality,” in *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, Lisa Disch en Mary Hawkesworth, ed. (Oxford, University Press, 2016), 385.

voorkeur en religie, elkaar snijden en daardoor versterken.⁴⁷ Een zwarte vrouw ervaart om deze reden een andere onderdrukking dan een witte vrouw of een homoseksuele man. De sociale identiteit is complex en die identiteit wordt waargenomen via allerlei vormen van representatie. De subalterne denker Gayatri Spivak benadrukt eveneens de meervoudige onderdrukking van niet-westerse vrouwen. In haar artikel “Can the subaltern speak?” beargumenteert zij dat Hindoestaanse weduwen, die na de dood van hun mannen eveneens worden gecremeerd, dubbel worden onderdrukt in de archieven, omdat zij naast niet-westers ook vrouw zijn.⁴⁸ Belangrijke internationale en Nederlandse vertegenwoordigers van deze theorie en methode zijn: bell hooks, Gayatri Spivak, Chandra Mohanty, Floya Anthias, Nira Yuval-Davis, in Nederland zijn dit Pamela Pattinama, Helma Lutz, Gloria Wekker en Isabel Hoving.

In Nederland gebruikt de sociaal en cultureel antropoloog Gloria Wekker deze intersectionele methode. In haar werk *White Innocence* onderzoekt zij aan de hand van de intersectionaliteit hoe het Nederlandse koloniale culturele archief doorwerkt in de hedendaagse samenleving. Daarbij vraagt zij net als Spivak aandacht voor de verschillende vormen van onderdrukking die elkaar kunnen versterken. De intersectionele methode is meer dan het toevoegen van variabelen als klasse en leeftijd. Deze methode wil het dominante discours van discriminatie deconstrueren en wil discriminatie en macht *bottum-up* onderzoeken. Wekker stelt dat er in de Nederlandse geschiedschrijving nog onvoldoende aandacht is besteed aan de intersectionele methode.⁴⁹ Deze scriptie draagt bij aan de intersectionaliteit in de Nederlandse geschiedenis.

Naast intersectionaliteit wordt er in dit onderzoek gebruik gemaakt van intertekstualiteit. De literatuurwetenschapper Maaïke Meijer legt in haar publicatie *In tekst gevat* uit dat het kort gezegd gaat om de relatie van een tekst tot andere teksten.⁵⁰ Deze literatuurwetenschappelijke methode is afgeleid van de filosofie van de Russische filosoof en literatuurcriticus Michail Bakhtin, die heeft nagedacht over de verschillende lagen waarin een tekst in dialoog is met eerdere teksten. Een woord of tekst krijgt allereerst betekenis door andere woorden om het woord of de tekst heen. Daarnaast heeft de lezer al vooropgestelde connotaties bij het woord en ten slotte is het woord ingebed in een traditie, of taalstructuur, waardoor het woord altijd al historisch een bepaalde betekenis heeft. Volgens Bakhtin is het woord of de tekst in dialoog met zichzelf, het publiek en de taalstructuren.⁵¹ De Franse taalwetenschapper Julia Kristeva omschreef in 1969 de theorie van Bakhtin uit met de term intertekstualiteit en Maaïke Meijer legt in haar werk uit hoe deze theorie kan worden omgezet in een methode waarmee onder andere autobiografische reisromans kunnen

---

⁴⁷ K. Crenshaw, *Demarginalizing the intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* (Chicago: University Press, 1989).

⁴⁸ Gayatri Spivak, “Can the Subaltern Speak,” in *Marxism and the Interpretation of Culture*, Cary Nelson en Lawrence Grossberg (Basingstoke: Macmillan Education, 1988), 271-313.

⁴⁹ Gloria Wekker, *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race* (Duke: University Press, 2016), 21.

⁵⁰ Maaïke Meijer, *In tekst gevat: Inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam: University Press, 2005), 20.

⁵¹ *Ibidem*, 20.

worden geanalyseerd. Intertekstualiteit kent drie niveaus waarop de relatie van de tekst met eerdere teksten kan worden onderzocht. Allereerst is er het letterlijke niveau, de directe verwijzingen naar eerder geschreven teksten. De tweede laag kijkt naar de conventies van het genre waarin is geschreven en het derde niveau kijkt naar de taalstructuren, ofwel discoursen. In hoofdstuk twee en in de analyse wordt deze methode verder uitgewerkt.

Intertekstualiteit past goed bij het onderzoek dat ik als cultuurhistoricus wil uitvoeren, omdat deze methode meer naar discoursen kijkt dan de letterlijke literaire tekst. Een intertekstuele leeswijze leidt niet tot één waarheid, maar leidt tot verschillende interpretaties die naast elkaar kunnen worden gelegd en waarover gediscussieerd kan worden. Naast de mogelijkheden die deze methode biedt, denk ik dat intertekstualiteit in combinatie met het concept *technologieën van het zelf* goed past binnen de huidige ideeën over cultuurgeschiedenis. Waar met de komst van het poststructuralisme de auteur naar de achtergrond verdween, werd de onderlinge samenhang van de tekst vooral belangrijk. Hoewel dit leidde tot veel scherpe analyses, bleven verklaringen, zoals gangbaarder bij bijvoorbeeld een biografische analyse, veelal uit.⁵² De methode van intertekstuele methode pakt eigenlijk iets van beide methodes: zij kijkt naar de onderlinge samenhang van teksten en probeert de gangbare normen te analyseren en in perspectief te plaatsen. Door naar de individuele *agency* van de schrijfsters te kijken door het concept van *technologieën van het zelf* toe te passen, kan ik historisch onderzoek doen naar zowel de poststructuralistische discoursen in de romans als naar de *agency* van individuen.

De bronnen

In dit onderzoek worden acht verschillende autobiografische reisromans vergeleken, allemaal geschreven door Nederlandse vrouwen in Indië. Ik maak onderscheid tussen de vroege vrouwenromans tussen 1890 en 1913 en de late vrouwenromans tussen 1930 en 1940. In de publicaties van Darja de Wever en Frances Gouda wordt duidelijk dat 1890 het punt is waarop de ‘Indische vrouwenliteratuur’ ontstond en de echte Europese kolonisatie stopte met de bezetting van Indonesië door de Japanners in 1942.⁵³ Tussen 1890 en 1940 bloeide de Indische vrouwenliteratuur. Binnen deze periode van 1890 tot ongeveer 1940 heb ik een verdeling tussen vroege en late romans gemaakt. Door dit onderscheid kan worden onderzocht of er sprake is van een verschuiving in de tijd. De vier vroege romans zijn *Bogoriana* (1890), *Feiten en Fantasieën* (1898), *De Hollandsche vrouw in Indië* (1910) en *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* (1913).⁵⁴ De schrijfsters van deze romans zijn Annie Foore, Augusta de Wit, Marie van Zeggelen

---

⁵² Simon Gunn, *History and cultural theory* (Edinburgh: Pearson Education, 2006), 99-100.

⁵³ Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: University Press, 2000); Darja de Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld: vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852-1912* (Amsterdam: Terra Incognita, 2003).

⁵⁴ Annie Foore, *Bogoriana* (Amsterdam: KIT, 1890); Augusta de Wit, *Java: Feiten en Fantasieën* (Den Haag: W.P. van Stockum, 1907); Marie van Zeggelen, *De Hollandsche vrouw in Indië* (Deventer: W. Van

en J.M.C. Kloppenburg-Versteegh. Foore en Van Zeggelen zijn geboren in Nederland en De Wit en Kloppenburg-Versteegh zijn geboren in Indië. De vier late romans zijn *Het huis in de hitte: drie jaar Deli* (1933), *Vrouwen in Indië* (1932), *Het laatste huis van de wereld* (1939) en *Rubber* (1931), geschreven door Annie Salomons, Constance Swaan-Koopman, Beb Vuyk en Madelon Székely-Lulofs.⁵⁵ De laatste schrijfster is geboren in Indië.

De broncriteria

Om de beschreven bronnen te kunnen interpreteren, worden de bronnen besproken aan de hand van de volgende vragen:

- Welke onderwerpen en thema's halen de vrouwen in de romans aan?
- Wie komen er in de romans 'aan het woord' en aan wie geven de vrouwen agency?
- Hoe worden vrouwen, mannen, Nederlanders en de lokale bevolking beschreven? Welke rollen worden hen toegedicht en welke taal gebruiken de schrijfsters hiervoor?
- Wordt het koloniale systeem besproken en aangekaart?

Deze vragen worden beantwoord aan de hand van de methode van intertekstualiteit en door het concept *technologieën van het zelf* toe te passen op de bronnen.

Valorisatie

Dit onderzoek geeft allereerst inzicht in de vraag hoe vrouwelijke auteurs Nederlands- Indië construeerden. Door intersectioneel te kijken naar genderverhoudingen en het postkoloniale discours draagt het bij aan het Nederlandse imperiale onderzoek naar de rol van vrouwen in de kolonie. Zoals Gloria Wekker al aangaf, is juist het intersectionele onderzoek nog onderbelicht in het Nederlandse postkoloniale onderzoek.⁵⁶ Daarnaast biedt het onderzoek inzicht hoe vrouwen hun rol ten opzichte van de man en de Ander zagen. Dit onderzoek brengt de literatuurwetenschap en cultuureschiedenis samen en draagt bij aan de intersectionele en intertekstuele methode in de cultuureschiedenis. Het gebruik van het concept *technologieën van het zelf* biedt de mogelijkheid om verder te kijken dan de heersende discoursen.

Het comparatieve karakter biedt de mogelijkheid het onderzoeksveld door de tijd heen te bekijken. Dit onderzoek genereert zo meer kennis over de rol van vrouwen in de kolonie en over de manier waarop het discours rondom gender en etniciteit in de kolonie werd vormgegeven. Het onderzoek kijkt nu specifiek naar acht romans in de vroege en late periode van de Indische literatuur om het onderzoek beheersbaar te houden. Om tot een meer compleet beeld te komen, kan

---

Hoeve, 1910); J. Kloppenburg-Versteegh, *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* (Deventer: Charles Dixon, 1913).

⁵⁵ Annie Salomons, *Het huis in de hitte. Drie jaar Deli* (Amsterdam: Nederlandsche Keurboekerij, 1933); Ir. C. Swaan-Koopman, *Vrouwen in Indië* (Amsterdam: H.J. Paris, 1932); Beb Vuyk, *Het laatste huis van de wereld* (Amsterdam: G.A. van Oorschoot, 1941); M.H. Székely-Lulofs, *Rubber* (Amsterdam: Elsevier, 1933).

⁵⁶ G. Wekker, "Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland", in *Tijdschrift voor Genderstudies* 3 (2002): 25.

dit onderzoek als raamwerk gebruikt worden voor analyses in andere koloniën van Nederland of van andere Europese landen.

Daarnaast sluit dit onderzoek aan bij maatschappelijke en politieke discussies over constructies van identiteit. Postkoloniaal onderzoek is een belangrijke bron om de gender- en etnische verhoudingen in de hedendaagse maatschappij te duiden. Dit onderzoek naar romans kan bijdragen aan kennis over de manier waarop identiteiten worden geconstrueerd en performatief worden herhaald. Zoals Gloria Wekker recent heeft aangetoond in *White Innocence* speelt het vierhonderdjarige koloniale discours nog altijd door in de hedendaagse maatschappij.⁵⁷ Inzicht in het verleden kan op deze manier bijdragen aan het beter begrijpen van gevoeligheden rondom bijvoorbeeld Zwarte Piet en het koloniale verleden in geschiedenisboeken. In dit onderzoek heb ik getracht vanzelfsprekendheden over de rol van de Nederlanders in de kolonie niet voor waar aan te nemen en vraagtekens te plaatsen bij de taal waarin ‘onze’ geschiedenissen zijn geschreven.

---

⁵⁷ Gloria Wekker, *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race* (Duke: University Press, 2016).

Hoofdstuk I Gender en etniciteit in Nederland en kolonie

Om de hoofdvraag van dit onderzoek te kunnen beantwoorden is het allereerst van belang te kijken wat de normatieve ideeën over gender en etniciteit waren in Nederland en de kolonie tussen 1890 en 1940. Door deze normatieve discoursen te vergelijken met de visies in de romans kan worden geanalyseerd in hoeverre de vrouwen zich verzetten tegen de heersende normen. In dit historiografische onderzoek wordt ingegaan op twee assen van verschil van de intersectionele methode, namelijk gender en etniciteit. Allereerst wordt er gekeken naar de maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland. Vervolgens wordt er ingezoomd op de etnische verhoudingen in zowel het moederland als de kolonie.

Genderverhoudingen in Nederland

Al sinds de klassieke oudheid kent in de Westerse wereld de man privileges en is de vrouw ondergeschikt.⁵⁸ De Nederlandse vrouw is tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw wettelijk afhankelijk geweest van haar man. De in 1838 aangenomen wet bepaalde namelijk dat de man zeggenschap had over zijn gezin.⁵⁹ Een vrouw behoorde het huishouden te leiden, moest een goede moeder zijn en stond volledig in dienst van haar man.⁶⁰ De Nederlandse historica Els Kloek schreef een cultuurgeschiedenis van de Nederlandse huisvrouw en karakteriseerde daarin de Nederlandse vrouw als een kameleon: zij schikt zich naar de omstandigheden. De Nederlandse vrouw stond door de eeuwen heen voor degelijkheid, nuchterheid, daadkracht en een gebrek aan talent voor ondergeschiktheid.⁶¹

Aan het einde van de negentiende eeuw ontstond er een protest tegen ‘het nutteloze bestaan’ van de vrouw.⁶² Vanaf het einde van de negentiende eeuw breidde het takenpakket van de vrouw zich daarom langzaam uit buiten het huis en kon zij haar kring verbreden. Het feministische zaadje was geplant en groeide in de twintigste eeuw uit tot de strijd voor het vrouwenkiesrecht en de roep om participatie in de tot dan toe mannelijke maatschappij.⁶³ De feministen van de eerste golf riepen op tot nieuwe vormen van de vrouwelijke identiteit. Zo vroegen de moderne vrouwen toegang tot het hoger onderwijs en mannelijke beroepen en eisten ze een plek en een stem in de openbare ruimte.⁶⁴ Deze onafhankelijke, al dan niet getrouwde vrouw, door Gouda ‘new woman’ genoemd, was een nieuw fenomeen in Europa en Amerika.⁶⁵ Rond 1900 verschenen er

---

⁵⁸ Frances Gouda, “Beelden van (on)mannelijkheid in de koloniale cultuur van Nederlands-Indië, 1900-1949,” in *Sociologie* 3, nr.1 (2007): 64.

⁵⁹ Beschreven in het eerste Burgerlijk Wetboek uit 1838, artikelen 441-443.

⁶⁰ E.C. van den M. *Het wetboek van Mevrouw Etiquette* (Zaltbommel: Aprilis, 2011).

⁶¹ Els Kloek, *Vrouw des huizes: een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw* (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2009), 10.

⁶² *Ibidem*, 140; 143; 154.

⁶³ I. van der Tuin, “The Arena of Feminism: Simone de Beauvoir and the History of Feminism,” in *Doing Gender in Media, Art and Culture*, R.L. Buikema & I. van der Tuin eds (New York/Londen: Routledge, 2009), 11; Kloek, *Vrouw des huizes*, 171-172; 175.

⁶⁴ Gouda, “Beelden van (on)mannelijkheid in de koloniale cultuur van Nederlands-Indië, 1900-1949,” 73.

⁶⁵ *Ibidem*, 73.

verschillende etiquetteboeken voor jonge vrouwen in Nederland, die beschreven hoe een meisje zich diende te gedragen. Hierin wordt ook beschreven dat rond de eeuwwisseling het vrouwenbestaan omwentelde.⁶⁶ Jonge vrouwen worden vrijer in de moderne samenleving. In één van de etiquetteboeken wordt beschreven dat meiden “zelfstandige, zelfdenkende, zelfoordelende vrouwen” werden door onder andere het onderwijs dat zij volgden.⁶⁷ In de ogen van vele mannen was deze omwenteling een schrikbeeld, de ‘new woman’ bedreigde immers de traditionele machtspositie van de man.⁶⁸

De historicus Frances Gouda omschrijft in het artikel “Beelden van onmannelijkheid in de koloniale cultuur van Nederlands-Indië” hoe deze omwenteling het discours van mannelijkheid en vrouwelijkheid beïnvloedde. Het psychologische verschil tussen mannen en vrouwen werd rond 1900 benadrukt door voornamelijk mannelijke psychologen en wetenschappers.⁶⁹ Twee voorbeelden waarin het discours uiteen werd gezet zijn het controversiële werk van de Oostenrijkse filosoof Weininger, *Geslecht und Charakter* (1903) en psychoanalyticus Freud. Weininger beweerde dat vrouwen ongeacht hun klasse, intelligentie of opleiding nooit een autonome identiteit konden bezitten. Vrouwen waren in zijn ogen materialistisch, karakterloos en pervers en konden niets toevoegen aan de politiek, kunst of cultuur. Mannen waren daarentegen in staat ‘materie, ruimte en tijd’ te overstijgen.⁷⁰ De psychoanalyticus Sigmund Freud vergeleek vrouwelijkheid vaak met primitieve stammen. Volgens Freud was vrouwelijkheid passief, terwijl mannelijkheid gericht was op een actief leven. Vrouwen zouden narcistisch zijn waardoor ze geen individuele autonomie en ethisch inzicht konden ontwikkelen. Mannelijkheid was creatief en progressief, terwijl vrouwelijkheid regressief, infantiel en chaotisch was. Mannen hoorden bij de cultuur, vrouwen bij de natuur.

Hoewel de vrouw vanaf het begin van de twintigste eeuw emancipeerde in Nederland, blijft haar onafhankelijkheid beperkt. Een etiquetteboek uit het begin van de twintigste eeuw beschrijft hoe de rol van de vrouw veranderde, maar de onbekende schrijfster plaatste hier ook enige kanttekeningen bij:

Toch moet ieder meisje dat trouwt goed weten, dat zij met het huwelijk de verplichting op zich neemt om een goede vrouw en een goede moeder te worden. (...) Want naast een ontwikkelde kameraad eischt de man nog altijd van zijne vrouw, dat zij is: een bekwame huishoudster en eene goede opvoedster.⁷¹

---

⁶⁶ Van den M. *Het wetboek van Mevrouw Etiquette*, 201.

⁶⁷ Ibidem, 201.

⁶⁸ M. Grever en M.L. Waaldijk, *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1998); M. Grever en F. Dieteren (ed.), *Een vaderland voor vrouwen* (Amsterdam: Stichting beheer IISG/vvg, 2000).

⁶⁹ Gouda, “Beelden van (on)mannelijkheid in de koloniale cultuur van Nederlands-Indië, 1900-1949, 73.

⁷⁰ Ibidem, 74.

⁷¹ Van den M. *Het wetboek van Mevrouw Etiquette*, 204.

De omschrijvingen van Els Kloek en het etiquetteboek komen overeen met de conclusie van Ann McClintock, die stelde dat de agency van vrouwen afgeleid was van de man. Ondanks het feit dat zij handelingsvrijheid had, bleef zij afhankelijk van de man.⁷²

Kloek wijt de omwentelingen in de traditionele vrouwennormen aan de oorlogen en crises in de eerste helft van de twintigste eeuw. Allereerst liep de vrouwelijke arbeidsparticipatie in Nederland al in de negentiende eeuw achter door de traditionele rolverdeling van de man als kostwinnaar.⁷³ Daarnaast zorgde de Nederlandse neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog ervoor dat vrouwen niet werden ingezet. In andere Europese landen werden vrouwen in onder andere fabrieken te werk gesteld omdat hun mannen naar het front waren. De derde reden die tot achterstand leidde waren de maatregelen die werden genomen waardoor vrouwen minder gingen werken dan mannen. Veel vrouwen werden bijvoorbeeld ontslagen zodra ze trouwden.⁷⁴

Tot in de jaren vijftig werd wettelijk vastgehouden aan de traditionele gezagsverhouding tussen mannen en vrouwen. Zoals gezegd ontstond er aan het begin van de twintigste eeuw toch enige verandering door de democratisering en individualisering in West-Europa. Zo zorgde het toetreden van vrouwen tot de Nederlandse krijgsmacht er bijvoorbeeld voor dat het lieve beeld van de vrouw die beschermd moest worden, kantelde.⁷⁵ Ook de Tweede Wereldoorlog zorgde voor een kanteling in het beeld: de vrouw kon standhouden in moeilijke omstandigheden. Gedurende de tijdspanne van dit onderzoek bleef de Nederlandse vrouw echter gebonden aan haar man. Ondanks een voorzichtige modernisering in het vrouwelijke discours, bleef de sociale positie van de vrouw onzelfstandig.

In het heersende genderdiscours in Nederland vanaf de negentiende tot aan de eerste helft van de twintigste eeuw was de vrouw afhankelijk van de man. Vrouwelijkheid stond voor passiviteit, materialisme, verlies van controle en werd vaak gekoppeld aan de natuur. Mannelijkheid betekende activiteit, stabiliteit, controle, productiviteit en stond voor cultuur of beschaving. Het is interessant te kijken in hoeverre deze houding ten aanzien van Nederlandse vrouwen en de Javaanse bevolking werd meegenomen naar de kolonie. In de romans wordt daarom gekeken hoe de vrouwen hun eigen positie ten opzichte van de man en het moederland beschrijven.

Gender en ethische verhoudingen in Indië

Om te kunnen bepalen in hoeverre de vrouwelijke reizigers zich verzetten tegen de normatieve, imperiale verhoudingen is het van belang de Nederlandse genderverhoudingen te vergelijken met de Indische. Naast de genderverhoudingen spelen hier in de periode 1900 tot 1940 de etnische verhoudingen een rol. Naast vrouw waren de reizigers namelijk ook Europees. Aan de hand van

---

⁷² A. McClintock, *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest* (Londen: Routledge, 1995), 6

⁷³ Kloek, *Vrouw des huizes*, 180; 194.

⁷⁴ Ibidem, 194.

⁷⁵ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland* (Wormer: Inmerc, 2005), 24.

een historisch overzicht wordt in dit hoofdstuk een historiografisch overzicht gegeven van de onderzoeken naar gender- en etnische verhoudingen in Nederlands-Indië.

Hoewel Nederland al vanaf de zeventiende eeuw invloed uitoefende op Indië, werd deze inmenging pas echt voelbaar vanaf de negentiende eeuw. De gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, Johannes van der Bosch, stelde het cultuurstelsel in rond 1830. Hoewel dit officieel in 1870 is afgeschaft, heeft het vanwege de economische voordelen tot het begin van de twintigste eeuw bestaan. Het cultuurstelsel bepaalde dat alle Indische boeren als pacht twintig procent van hun grond moest verbouwen voor de Europese markt. Boeren die geen land hadden, moesten herendiensten verrichten voor de Europeanen. Het stelsel leidde tot grote economische voorspoed in Nederland maar kreeg langzaam steeds meer kritiek. Een bekende criticus was Multatuli die in het boek *Max Havelaar of de Koffievelingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij* wees op de immorele aspecten van het koloniale systeem.⁷⁶

In de tijd van het cultuurstelsel werd het aantal vrouwen in Indië kunstmatig laag gehouden. Allereerst omdat de omgeving niet geschikt werd bevonden voor vrouwen. Daarnaast kleefden er allerlei praktische bezwaren aan vrouwelijke aanwezigheid, waar de overheid zich niet mee bezig wenste te houden. Zo zou het hebben van een gezin mannen maar van hun werk afhouden en veel zaken zouden anders geregeld moeten worden. Vrijgezellen kon je bijvoorbeeld een lager salaris en een eenvoudig huis bieden. Voor jonge ambtenaren, plantagepersoneel en militairen van een lagere rang gold daarom lange tijd een trouwverbod.⁷⁷ Veel mannen gingen om deze reden een relatie aan met een Aziatische vrouw, een *njai* genoemd, wat leidde tot concubinaat of een gemengd huwelijk. Aanvankelijk vond de overheid dit ook wel praktisch, omdat de mannen op deze manier vertrouwd raakten met de Aziatische taal en gewoontes. In principe voelden de overheid en de mannen in kwestie zich niet verantwoordelijk voor de kinderen die uit zo'n relatie werden geboren.

De kritiek op het cultuurstelsel hield aan en leidde aan het begin van de twintigste eeuw tot een andere koloniale houding vanuit Nederland. Vorming van de koloniale bevolking was nu het doel, zodat zij uiteindelijk politiek en economisch zelfstandig konden zijn. Geïnspireerd door het begrip ethiek in het normatieve discours van die tijd, werd deze strategie de ethische politiek genoemd.⁷⁸ Dit was de Nederlandse variant van de Engelse 'white man's burden' en de Franse 'mission civilisatrice'. Officieel hield de ethische politiek het bevorderen van irrigatie, emigratie en educatie in. In praktijk werd deze 'zedelijke verplichting' ingelost door de financiering van volksonderwijs en een beperkte mate van politieke participatie van de koloniale bevolking. Ook werd de ethische politiek gebruikt als een legitimatie om meer in te grijpen in de traditionele

---

⁷⁶ Multatuli, *Max Havelaar of De koffievelingen der Nederlandse Handelmaatschappij* (Rotterdam: Elsevier, 1881).

⁷⁷ De Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld*, 3.

⁷⁸ Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: Essays on gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: University Press, 2000), 19.

samenlevingen. In de jaren twintig en dertig van de negentiende eeuw verloor de ethische politiek haar progressieve karakter en veranderde het in conservatisme, dat de rust en orde in de kolonie wilde behouden.⁷⁹

De officiële afschaffing van het cultuurstelsel maakte de weg vrij voor particuliere initiatieven. Het vooruitzicht van veel financiële kansen in Indië trok veel Europese gelukzoekers aan. De opening van het Suezkanaal in 1869 en de opkomst van het stoomschip maakten de reis naar Azië aanzienlijk korter. Deze redenen zorgden ervoor dat er ook meer vrouwen de overtocht naar Indië maakten. Toch bleven ook onder het nieuwe beleid vrouwen nog decennialang in de minderheid. Ook tijdens de ethische politiek waren de werkgevers namelijk niet altijd gesteld op de aanwezigheid van Europese vrouwen. Tot in de jaren twintig mochten op de plantages aan de oostkust van Sumatra de mannen in de functie van assistent pas na zes dienstjaren trouwen.⁸⁰

Aan het einde van de twintigste eeuw werden wetenschappers zich bewust van de rol van de witte vrouw in de kolonie. Voorbeelden van deze werken zijn de publicaties van de historicus Frances Gouda en het werk van de antropologe Van Bemmelen.⁸¹ Ook de Utrechtse historicus Elsbeth Locher-Scholten schreef vanaf de jaren tachtig werken over vrouwen in Nederlands-Indië. In *Women and the colonial state* besteedt zij intersectioneel aandacht aan vijf minimaal besproken onderwerpen die zowel aan de Europese als de gekoloniseerde vrouwen raken.⁸²

De Nederlanders voerden een triadische politiek in Nederlands-Indië, in de twintigste eeuw onderkenden ze drie wettelijke groepen, namelijk Europeanen, Oriëntalen (Arabieren en Chinezen) en de lokale bevolking. In de Indische samenleving waren deze groepen echter niet homogeen. Witheid was, anders dan in Nederland, in de kolonie niet onbewust. Vrouwen die verhuisden naar Nederlands-Indië werden ongeacht hun positie in Nederland onderdeel van de hegemoniale klasse. Locher-Scholten gaf aan dat hun identiteit sterk gericht werd op het thuisland.⁸³ Ook was het feminisme in de kolonie anders. Allereerst kwam het later op dan in Nederland, namelijk in de jaren dertig. Daarnaast was het vooral gericht op nationaal bewustzijn en eenheid.⁸⁴ Anders dan in Europa bekritiseerden de feministen niet hun eigen positie maar richtten zij zich op sociale onderwerpen als monogamie, educatie voor vrouwen en de herwaardering van de Javaanse

---

⁷⁹ Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942* (Utrecht: Hes, 1981), 201.

⁸⁰ Rick Honings en Peter van Zonneveld, *Reizen in Insulinde 1800-1950: Een tint van het Indische Oosten* (Hilversum: Verloren, 2015), 9.

⁸¹ Frances Gouda, *Dutch Culture Overseas: Colonial Practice in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995); Julia Clancy-Smith en Frances Gouda, *Domesticating the empire: race gender and Family life in French and Dutch Colonialism* (Charlottesville/Londen: University Press of Virginia, 1998).

⁸² Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: Essays on gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: University Press, 2000).

⁸³ *Ibidem*, 30.

⁸⁴ *Ibidem*, 21.

cultuur.⁸⁵ Het Nederlandse feminisme in Nederlands-Indië werd volgens Locher-Scholten gekenmerkt door racisme: de vrouwen vochten vooral voor hun eigen kiesrecht en probeerden de Javaanse cultuur te vereuropeïseren.⁸⁶

De witte vrouwen waren en bleven onderdeel van de Europese wereld. In het boek *Colonial Masculinity: The Manly Englishman and the Effeminate Bengali in the Late Nineteenth Century* (1995) beargumenteert de Indiase historica Mrinalini Sinha hoe de identiteit van de – in dit geval – Engelsen mannelijk wordt geconstrueerd en de identiteit van de gekoloniseerden vrouwelijk.⁸⁷ De lokale bevolking werd beschreven als primitief en kinderlijk en de blanke overheersers waren intelligent en intellectueel. Deze conclusie past goed binnen het invloedrijke werk *Orientalism* van Said, waarin hij beschrijft hoe het Westen aan de hand van zijn manier van spreken, denken en schrijven een discours heeft gecreëerd waarin de Oriënt de Ander is, waartegen het Westen zijn eigen identiteit afzet. Het Oriënt wordt daarin vrouwelijk afgebeeld en de Occident mannelijk.⁸⁸ Witte vrouwen in Nederland vallen in het discours van de Ander, de passieve vrouw, terwijl de witte vrouwen in de kolonie bij het mannelijke Westen passen. Zoals Sara Mills al aangaf is hier dus duidelijk sprake van botsende discourses. In dit onderzoek analyseer ik in hoeverre de romans deze normatieve discourses van mannelijkheid, vrouwelijkheid, witheid en zwartheid reproduceren.

---

⁸⁵ Maria Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1914) en de vrouwenstem in geschiedenis* (Hilversum: Verloren, 1994), 31-32.

⁸⁶ Locher-Scholten, *Women and the Colonial State*, 20.

⁸⁷ Mrinalini Sinha, *Colonial Masculinity: the manly Englishman and the effeminate Bengali in the late nineteenth century* (Manchester: University Press, 1995).

⁸⁸ Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978).

Hoofdstuk II   **Autobiografische romans en intertekstualiteit**

Naast het geven van een historisch en historiografisch achtergrond van de autobiografische reisroman wil ik in dit hoofdstuk de methodologie van intertekstualiteit in relatie tot het genre uitdiepen. Verschillende literatuurwetenschappers hebben romans in onder andere Nederlands-Indië bestudeerd. Er zijn meerdere manieren mogelijk om teksten te analyseren. Zo zou je de romans puur technisch kunnen lezen door te kijken naar het ritme, de stijlfiguren en de structuur van de tekst. Een andere methode binnen de literatuurwetenschap is het biografisch lezen van de tekst. Deze methode kijkt naar de levenswijze van de auteur en analyseert hieruit de tekst.⁸⁹ In mijn onderzoek volg ik de methode van intertekstualiteit, een term in de literatuurwetenschap die de verhouding van een tekst tot andere teksten aanduidt.⁹⁰ Dit principe houdt in dat de betekenis van de tekst tot stand komt door eerdere teksten. Bij intertekstualiteit wordt de theorie van de Russische filosoof Bakhtin omgezet in een methode die drie niveaus van onderlinge relaties analyseert.

Het eerste niveau gaat om alles in de teksten dat direct naar een bron te herleiden is, bijvoorbeeld in de vorm van voetnoten. Het tweede niveau behelst alle conventies die samenhangen met het genre. Het genre en de conventies hieromtrent komen in dit hoofdstuk uitgebreid aan bod. Bij het derde niveau wordt er gekeken naar de discoursen in de tekst, die niet direct te herleiden zijn naar eerdere teksten maar besloten liggen in de taalstructuren. Het derde niveau komt voornamelijk in hoofdstuk III en IV aan bod. In dit hoofdstuk wordt eerst stilgestaan bij de geschiedenis van de autobiografie en bij de conventies van het genre in relatie tot intertekstualiteit waarna ik kijk naar de manier waarop autobiografieën zijn onderzocht.

De geschiedenis van het reisverhaal

Sinds het laatste kwart van de vorige eeuw is de interesse in reisverslagen sterk toegenomen. Dit kwam enerzijds voort uit het postkolonialisme en anderzijds door de opkomst van de sociale en mentaliteitsgeschiedenis.⁹¹ Ook heeft de groeiende belangstelling voor de individuele ervaringen in de geschiedenis hieraan bijgedragen. Het reisverslag kwam in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot bloei door het toegenomen aantal reizen. Al van oudsher werden reisverslagen beschouwd als belangrijke bron voor de geschiedschrijving. Vanaf het midden van de achttiende eeuw steeg het aantal reisverslagen, vermoedelijk omdat het schrijven vanaf dat moment een wijdverspreide gewoonte werd.⁹²

Ook breidde de komst van de grote ontdekkings- en verkenningsreizen de Europese wereld uit naar verschillende kanten van de wereld en kwam de wens op om de ervaringen te delen met het thuisfront. Vaak moesten reisverslagen geschreven worden voor de opdrachtgever, maar er bestond

---

⁸⁹ Meijer, *In tekst gevat*, 34.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Rudolf M. Dekker, "Van Grand Tour tot treur- en sukkelreis, in Nederlandse reisverslagen van de 16^e tot begin 19^e eeuw," in *Opossum, Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 4 (1994): 8.

⁹² *Ibidem*, 9.

eveneens een grote behoefte om de achterban deel te maken van het avontuur.⁹³ Door de technologische vooruitgang werd de reis naar de Oost steeds korter, wat leidde tot meer reisverhalen. In de Nederlandse kolonie was aan de tweede helft van de negentiende eeuw het schrijven van deze verhalen vrijwel alleen een mannelijke aangelegenheid. De meeste reisverhalen in de Indische archipel uit de negentiende eeuw gingen over reizen in het kader van bestuurlijke, wetenschappelijke of militaire doeleinden.⁹⁴ De reisverslagen dienden een puur economisch of politiek doel.

Aan het eind van de negentiende eeuw kwam er een nieuw soort reiziger naar de koloniën: de toerist. De Indië-toerist ging voornamelijk voor het eigen plezier op reis. Darja de Wever wijst er echter op dat deze beschrijvingen niet veel persoonlijker van aard waren, omdat de reisverhalen ‘echo’s waren’ van eerdere reisverhalen.⁹⁵ Dit kwam doordat de toeristen de reisverhalen van de voorgangers gebruikten om te bepalen waar ze heen gingen. Dit is een mooi voorbeeld van het eerste niveau van intertekstualiteit: de reisbeschrijvingen verwijzen direct terug naar eerder verschenen verslagen. Naast de economisch gedreven Europeanen en toeristen kwam er aan het eind van de negentiende eeuw een derde groep reisbeschrijvers bij: namelijk de vrouwelijke reisschrijvers. Deze reisbeschrijvingen ontstonden doordat vanaf 1850 het aantal vrouwen in de kolonie toenam. De eerste Indische roman van de hand van een vrouw stamt uit 1873.

Niveau II van intertekstualiteit: Het genre

De Amerikaanse structuralistische historicus en theoreticus Hayden White beschreef in zijn boek *Metahistory* (1973) hoe verschillende genres, zoals de tragedie, de komedie en de satire, het verhaal van de geschiedenis structureren en vormen. Hoewel het categoriseren van genres altijd arbitrair is, worden deze categorieën vaak gebruikt in het wetenschappelijk onderzoek. Binnen de literatuurwetenschap worden reisverhalen vaak beschouwd als een losstaand genre. De vorm van het reisverhaal verschilt echter per geval sterk, evenals de lengte van de tekst. In de Middeleeuwen was een reisverhaal bijvoorbeeld vaak een pelgrimstocht terwijl in de zeventiende eeuw de Grand Tour gangbaar was. Dit was een gebruikelijke reis door Europa van net afgestudeerde mannen om zich verder te ontwikkelen. In de achttiende eeuw kwam in Europa de moderne toeristenreis op.⁹⁶

Omdat dit genre op veel verschillende manieren kan worden ingevuld, is het lastig te definiëren. De literatuurwetenschapper Mary Louise Pratt omschreef het als volgt: “travel writing is one of the most polyphonous of genres”.⁹⁷ Hoewel er verschillende definities bestaan van reisverslagen, komen bepaalde kenmerken in iedere omschrijving terug. Zo is een reisverslag een

---

⁹³ Rick Honings en Peter van Zonneveld, *Reizen in Insulinde 1800-1950: Een tint van het Indische Oosten* (Hilversum: Verloren, 2015), 9.

⁹⁴ Alexander Bakker, *Van paradisijs tot plantage. Beeldvorming van Indië in 19^e eeuwse reisverhalen* (phd diss.: Universiteit Leiden, 1995).

⁹⁵ De Wever, *Het is geen kolonie, het is een wereld*, 9.

⁹⁶ Dekker, “Van Grand Tour tot treur- en sukkelreis”, 8.

⁹⁷ Mary Louise Pratt, “Scratches on the Face of the Country: or What mr. Barrow Saw in the Land of the Bushmen,” in *Critical Inquiry* 12, nr. 1 (1985): 141.

autobiografisch eerste persoon narratief waarin de reizende persoon naderhand beschrijft hoe de reis verliep. Volgens de theoreticus Hayden White kan dit genre worden gezien als “a fiction of factual representations”.⁹⁸ Ondanks de realistische beschrijvingen zijn reisverhalen nooit een waarheidsgetrouw overzicht van een reis. Het reisverhaal is het resultaat van een literaire samenstelling van de auteur en vanwege deze redactionele controle is het altijd zijn eigen waarheid.⁹⁹

Naast de conventies van het genre bestaan er ook nog conventies van de stroming waarin de autobiografische romans geschreven zijn. De tijdspanne van dit onderzoek (ca. 1880-1940) valt binnen het Nederlandse tijdvak van de Moderne Letterkunde (1880-1945). De vrouwelijke reizigers schreven binnen de conventies van het Realisme. Deze literaire stroming wilde de werkelijkheid zo waarheidsgetrouw mogelijk weergeven. Het Realisme is echter niet de echte werkelijkheid maar een schrijfwijze die een werkelijkheids*illusie* moet creëren.¹⁰⁰ Binnen het realisme zijn verschillende genres te onderscheiden. Zo wilde de tendensliteratuur aan de hand van een verhaal een boodschap brengen. De bekendste vertegenwoordiger van dit genre was Multatuli met zijn *Max Havelaar* (1860), die het bestuur in Indië bekritiseerde. Daarnaast schreven verschillende Nederlanders over Indië, zo werd de Indische roman een subgenre.

In navolging van Foucault en de intertekstualiteit beschouw ik autobiografische reisverhalen niet als een realistische weergave van de werkelijkheid maar als een vorm van een *technologie van het zelf*. Dit betekent dat de auteurs ingebed zijn in de normatieve discoursen van hun tijd maar ook de *agency* hadden om in de romans hun eigen identiteit te construeren. Deze technologieën zijn zelfregulerend en oefenen macht uit op het individu. Doordat de reisverhalen niet één op één de geschiedenis beschrijven maar de realiteiten van de auteur aan de hand van ervaringen en herinneringen zichtbaar maken, is het mogelijk het normatieve discours waarin deze reisverhalen zich bevinden, te ontrafelen. In hoofdstuk drie en vier wordt onderzocht wat dit normatieve imperiale discours inhoudt en wordt gekeken in hoeverre de vrouwelijke romanschrijvers zich hiertegen verzetten.

Omgang met autobiografische reisromans

Het genre van autobiografische reisverhalen is op verschillende manieren opgevat in de wetenschappelijke literatuur. Een belangrijke vormer van het hedendaagse debat rondom koloniale discoursen in onder andere reisverhalen is de Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper Edward Said (1935-2003). Geïnspireerd door Foucaults discoursanalyse en het politieke neomarxisme van Gramsci schreef Said *Orientalism* (1978). Dit invloedrijke werk beschrijft hoe het Westen aan de hand van zijn manier van spreken, denken en schrijven een discours heeft

---

⁹⁸ Hayden White, “The fiction of Factual Representation,” *Grasping the World. The idea of the Museum*, ed. Donald Preziosi en Claire Fargo (Burlington: Ashgate Publishing, 2004).

⁹⁹ Michelle Cliff, David Dabydeen, Opal Palmer Adisa, *Postcolonialism & autobiography* (Leiden: Brill, 1998).

¹⁰⁰ Meijer, *In Tekst Gevat*, 125.

gecreëerd waarin de Oriënt de Ander is, waartegen het Westen zijn eigen identiteit afzet. Het Oriëntalisme vertelt ons om deze reden weinig over de Oriënt maar des te meer over de epistemologie van de cultuur van de kolonistoren. In navolging van Said hebben verschillende onderzoekers zijn theorie losgelaten op Europese reisverhalen.¹⁰¹ Reisverhalen worden in dit geval gezien als een vorm van culturele kennis. De discoursanalyse van het kolonialisme van Said komt nagenoeg overeen met het derde niveau van intertekstualiteit, namelijk de relatie van de teksten met gangbare normen en waarden, ofwel discoursen.

Juist omdat Oriëntalistische discoursen gaan over taal en formuleringen worden reisverhalen gezien als een nuttige bron. Een voorbeeld van een publicatie waarin naar taal en formuleringen gekeken is, is het werk van de literatuurwetenschapper Alexander Bakker. Hij onderzocht hoe Indonesië tussen 1816 en 1891 werd gerepresenteerd in vier boeken en concludeerde dat de Indonesische bevolking verschillend is afgebeeld door de tijd. Dit varieert van de ‘inlander’ als edele wilde tot het erkennen van de eigenheid van de lokale bevolking.¹⁰² Ook de historicus Frances Gouda onderzocht het Oriëntalistische discours en kwam tot de conclusie dat de Europese wetenschappers in de koloniale tijd de Indonesiërs bestempelden als onvolwassen en minder intelligent. Indonesiërs zouden achterlopen op de evolutionaire ladder ten opzichte van de Nederlanders en dit verschafte de Nederlanders een legitimatie om ‘dit volk’ te overheersen.¹⁰³

De onderzoeken van Said en zijn opvolgers gaan ervan uit dat de discoursen zijn geproduceerd in en door het Westen en als norm golden voor zowel de Occident als de Oriënt. Juist op dit idee is veel kritiek ontstaan. Zo zou Said's werk ahistorisch en generalistisch zijn en zou het te weinig ruimte bieden voor de *agency* van individuen.¹⁰⁴ Deze kritiek leidde ertoe dat verschillende onderzoekers Said's theorie verder uitwerkten. Een voorbeeld hiervan is het werk van de feministische taalwetenschapper Sara Mills. Zij deed in het werk *Discourses of Difference* studie naar de expressie van de Victoriaanse vrouwelijke identiteit in reisverhalen. Zij beargumenteerde dat deze vrouwen niet volledig het mannelijke imperiale discours overnamen. Zij stelde daarmee dat het Oriëntalistische discours complexer is dan Said schreef.¹⁰⁵

Ook de Amerikaanse professor in Spaanse en Portugese letterkunde aan de universiteit van Stanford, Mary Louise Pratt, voegde in *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (1992) een dimensie toe aan het Oriëntalistische discours van Said.¹⁰⁶ In dit werk beschreef zij aan de hand

---

¹⁰¹ Een voorbeeld van een werk dat de theorie van Said toepast op reisverhalen is David Spurr, *the Rhetoric of Empire. Coloniale Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration* (Durham & Londen: Duke University Press, 1993), 10.

¹⁰² Alexander Bakker, “Van Paradijs tot Plantage: Beeldvorming van Nederlands-Indië in reisverhalen, 1816-1900” in *Indische Letteren* 13 (1998): 75.

¹⁰³ Gouda, *Dutch Culture Overseas*, 138.

¹⁰⁴ Dennis Porter, *Haunted Journals: Desire and Transgression in European Travel Writing* (Princeton: Princeton University Press, 1991), 7.

¹⁰⁵ Sara Mills, *Discourses of Difference. An analysis of women's travel writing and colonialism* (Londen: Routledge, 1991).

¹⁰⁶ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (Londen: Routledge, 1992).

van Britse en Latijns-Amerikaanse literatuur hoe *transculturatie* optreedt. *Transculturatie* omvat de verschillende representatievormen die zich verplaatsen tussen de metropool en de periferie. Pratt onderzocht aan de hand van reisverhalen hoe deze representaties tot uiting kwamen in verschillende contactzones, de plek waarin geografisch en historisch gescheiden personen in contact komen met elkaar en relaties met elkaar aangaan. Deze relaties gaan vaak samen met dwang, ongelijkheid en conflict. Pratt wilde niet slechts het genre analyseren maar onderzocht aan de hand van dit genre hoe de discoursen in het moederland en de kolonie door elkaar werden beïnvloed.¹⁰⁷ Hoewel de focus omwille van de omvang van deze scriptie op het normatieve discours in de kolonie ligt, is het belangrijk in het bewustzijn te houden dat de autobiografische romans voor een Nederlands publiek werden geschreven en op deze manier het discours in het moederland bevestigden of beïnvloedden.

Twee toonaangevende publicaties die werken met het Oriëntalistische discours wil ik hier graag bespreken omdat zij specifiek gaan over de Indische literatuur en omdat deze goed bij de methode van intertekstualiteit passen - ondanks dat ze deze methode niet noemen. Het gaat om de werken van Sarah de Mul en Rick Honings. In het comparatieve werk *Colonial Memory: Contemporary Women's Travel Writing in Britain and The Netherlands* (2011) van de letterkundige De Mul analyseert zij in hoeverre het discours in laat twintigste-eeuwse romans overeenkomt met het Oriëntalistische discours.¹⁰⁸ Aan de hand van een combinatie van discoursanalyse en narratieve analyse bepreekt zij de postkoloniale romans over Indonesië. De Mul kijkt vanuit een literaire invalshoek naar het gebruikte discours in de tekst. Haar methode bestaat uit het kijken naar de mate van zelfreflectie van de hoofdpersoon en de mate waarin het kolonialisme wordt aangehaald en herinnerd. Hoewel zij handvatten uit de literatuurwetenschap gebruikt, stelt ze haar eigen vragen die leiden tot de beantwoording van haar hoofdvraag. Net als in deze scriptie ziet zij de reisverhalen als een bewaarplaats van herinneringen. In tegenstelling tot waar zij zich richt op de herinnering aan het kolonialisme, richt ik me op het discours in de koloniale tijd zelf.

Reizen in de Insuline 1800-1950 onder redactie van R. Honings heeft ook een discoursanalytische insteek.¹⁰⁹ Deze bundel besprekt aan de hand van verschillende negentiende en twintigste-eeuwse reisverhalen de geschiedenis van Indië. Net als De Mul wordt ook hier het Oriëntalistische discours van Said als uitgangspunt gebruikt. Aan de hand van het werk van Mary Louise Pratt worden verschillende reisverhalen, zoals het werk van Augusta de Wit, geanalyseerd.

---

¹⁰⁷ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (Londen: Routledge, 1992).

¹⁰⁸ Sarah de Mul, *Colonial Memory: Contemporary Women's Travel Writing in Britain and the Netherlands*. (Amsterdam: University Press, 2011), 24.

¹⁰⁹ Rick Honings en Peter van Zonneveld, ed., *Reizen in Insuline 1800-1950: Een tint van het Indische Oosten* (Hilversum: Verloren, 2015).

Zoals duidelijk wordt uit het kort geschetste historiografische overzicht, worden autobiografische reisverhalen sinds de opkomst van het poststructuralisme gezien als een genre waaruit het normatieve discours kan worden ontrafeld. Hoewel het genre amper vaste conventies kent vanwege de veelheid aan manieren waarop reisverhalen zijn opgeschreven, is de kern van een autobiografische reisroman dat het door de persoon zelf is geschreven en samengesteld. De reisromans zijn realistisch geschreven, maar dit betekent niet direct een waarheidsgetrouwe weergave van de werkelijkheid. De schrijver heeft namelijk zelf het verhaal bepaald.

De autobiografische romans beschouw ik als *technologieën van het zelf*: de schrijfsters reproduceren hun eigen normatieve achtergrond en vormen daarmee zelf het discours. Dit poststructuralistische idee stelt dat de taal in de romans de macht binnen dit discours toont. Autobiografische reisverhalen kunnen daarmee worden gezien als bronnen waarin het machtige discours van moment en plaats naar voren komt. In de meeste besproken secundaire werken valt echter het singuliere karakter van het onderzoek op. Vaak wordt er ofwel gefocust op gender en imperialisme/kolonialisme ofwel op etniciteit. Beide thema's worden niet vaak in relatie tot elkaar onderzocht binnen reisromans. In dit onderzoek wordt de rol van gender en etniciteit daarom intersectioneel onderzocht. Na invloedrijke onderzoeken van onder anderen Mary Louise Pratt en Frances Gouda is het van belang in ogenschouw te nemen dat deze normatieve discoursen worden gevormd door wederzijdse uitwisseling tussen het moederland en de kolonie. Om te onderzoeken in hoeverre deze normatieve imperiale discoursen door Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië werden overgenomen worden de romans geanalyseerd in de volgende twee hoofdstukken.

Hoofdstuk III Gender en etniciteit in vroege Indische romans

Om de hoofdvraag van dit onderzoek, namelijk: in hoeverre verzetten de vrouwen zich in de autobiografische reizigersromans tussen 1890 en 1940 tegen de normatieve, imperiale ideeën over gender en etniciteit in Nederlands-Indië, te kunnen beantwoorden, worden acht romans in twee verschillende tijdsperiodes bestudeerd. In dit hoofdstuk staat de periode 1890 tot 1915 centraal. Dit is de periode waarin de eerste vrouwen in Indië begonnen te schrijven en de tijd waarin de ethische politiek zich ontvouwde.

Thematisch worden de discoursen van etniciteit en gender besproken, volgens de methode van intersectionaliteit. Feministen die met deze methode werken stellen dat verschillende assen van ongelijkheid, zoals etniciteit, gender, klasse en geloof in elkaar verweven zijn.¹¹⁰ Sommige feministen binnen deze stroming beargumenteren dat verschillende assen van ongelijkheid elkaar kunnen versterken.¹¹¹ Volgens dit principe worden bijvoorbeeld zwarte vrouwen meer achtergesteld dan witte vrouwen. Naast het thematisch bespreken van de verschillende discoursen in de romans, zal ik daarom het onderscheid in de beschrijving van blanke mannen en vrouwen en Javaanse mannen en vrouwen analyseren.

Zoals in hoofdstuk I duidelijk werd, betekent het normatieve genderdiscours aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw dat vrouwen in Nederland afhankelijk waren van de man. Op het gebied van het imperialisme was het Oriëntalistische discours, zoals Said dit heeft geschetst, leidend. Dit betekende dat het Oosten vrouwelijk en exotisch werd afgebeeld en ten opzichte van het Westen minderwaardig was.

Zoals aangegeven bestudeer ik de romans volgens de methode van intertekstualiteit. Intertekstualiteit kent drie niveaus. Allereerst is er een directe ontlening aan een bestaande tekst. Het tweede niveau is de conventies van het genre waarnaar een tekst gemodelleerd is en het derde niveau is de onderlinge relatie met structuren in de samenlevingen en taalsystemen. Het eerste niveau komt aan bod bij de vertelinstantie en focalisatie in de tekst. Het tweede niveau, de conventies rondom het genre reisromans is uitgebreider aan bod gekomen in hoofdstuk II en zal hier nog kort worden herhaald. Vanwege mijn achtergrond als cultuurhistoricus richt ik me voornamelijk op het derde niveau. Naast de discoursen kijk ik ook naar de individuele vrouwen omdat ik de autobiografische romans onderzoek als *technologieën van het zelf*.

Thematisch wordt er in dit hoofdstuk ingezoomd op gender en etniciteit en hun onderlinge afhankelijkheid. Om deze discoursanalyse te kunnen uitvoeren, worden de romans onderzocht aan de hand van de volgende vier vragen:

- Welke onderwerpen en thema's halen de vrouwen in de romans aan?
- Wie komen er in de romans 'aan het woord' en wie geven de vrouwen agency?

---

¹¹⁰ Brittney Cooper, "Intersectionality," in *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, ed. Lisa Disch en Mary Hawkesworth (Oxford, University Press, 2016), 385.

¹¹¹ O.a. K. Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* (Chicago: University Press, 1989).

- Hoe worden vrouwen, mannen, Nederlanders en de lokale bevolking beschreven? Welke rollen worden hen toegedicht en welke taal gebruiken de schrijfsters hiervoor?
- Wordt het koloniale systeem besproken en aangekaart?

Vervolgens probeer ik te achterhalen welke normen er ten grondslag liggen aan de beschreven romans en worden deze normen vergeleken met het imperiale discours. Ook wordt er ingezoomd op de onderlinge samenhang van gender en etniciteit in de romans en wordt er gekeken naar beide kanten van de dichotomieën gender en etniciteit.

De romans

Vier romans, geschreven voor Hollandse vrouwen in Indië, staan centraal in dit hoofdstuk. Het vroegste werk is *Bogoriana* (1890) door Annie Foore (1847-1890), het pseudoniem voor Francisca J.J.A. Junius.¹¹² Zij is geboren in Tiel en groeide op in een ontwikkeld gezin. Foore trouwde met Jan Willem IJzerman en samen vertrokken zij naar Indië, waar haar man als ingenieur bij de spoorwegen ging werken. In hun tijd in Indië verhuisde het stel naar Malang, Buitenzorg, Yogyakarta en Padang. Na een verlof in Nederland schreef Foore in Indië het werk *Bogoriana* dat verscheen in het Nederlandse tijdschrift *Eigen Haard*. De verschijning in boekvorm heeft Foore niet meegekregen, want in 43-jarige leeftijd overleed zij in 1890 in Batavia.

Bogoriana vertelt het verhaal van Nita en Gustaaf Verschuere in Buitenzorg. Nita is de hoofdpersoon, een jong, gevoelig meisje dat verliefd is op haar ambitieuze echtgenoot. Voor hem is ze naar Indië gereisd maar het kost haar veel moeite zich hier thuis te voelen. Gustaaf raakt teleurgesteld en ze raken van elkaar verwijderd. Nita is tegen haar wens in kinderloos en leidt een eenzaam bestaan. Voor de ambtstermijn van haar man afliep, vertrok ze naar haar ouders in Nederland. De roman toont de samenleving in Buitenzorg, die samenhangt van roddel, carrièrezucht en eenzaamheid.¹¹³ De enige plek met zachtheid is de huiselijke kring. Het verhaal lijkt autobiografisch, ook Foore raakte verwijderd van haar man en ging vanwege ‘zenuwen’ eerder terug naar Nederland.

Het tweede werk is *Java: Feiten en Fantasieën* (1902) van Augusta de Wit (1864-1939).¹¹⁴ Buiten Nederland is De Wit nog altijd bekend als reisschrijfster. Aan het eind van de twintigste eeuw werden haar werken herdrukt. De Wit werd geboren in Nederlands-Indië, omdat haar vader werkzaam was als resident. Ook als volwassene woonde ze er twee keer een aantal jaren. Over haar reizen schreef zij *Java: Facts and fantasies* in het Engels al in 1898. Door de goede kritieken werd het vier jaar later ook in het Nederlands uitgegeven.

Zonder zich als zodanig te profileren was Augusta de Wit een voorloopster van de eerste feministische golf.¹¹⁵ Waar het gebruikelijk was voor meisjes in de negentiende eeuw voor het

¹¹² Annie Foore, *Bogoriana* (Amsterdam: KIT, 2009).

¹¹³ Vilan van de Loo, “Inleiding”, in *Bogoriana*, Annie Foore, 1-11 (Amsterdam: KIT, 2009), 5.

¹¹⁴ Augusta de Wit, *Java: Feiten en Fantasieën* (Den Haag: W.P. van Stockum, 1907).

¹¹⁵ De Wever, *Het is geen kolonie, het is een wereld*, 43.

huishouden te zorgen, ging De Wit na de HBS in Utrecht studeren in Londen en Cambridge en leidde daarna een zelfstandig en ongehuwd bestaan als lerares Engels en Duits. Volgens Darja de Wever is ze één van de eerste auteurs die Indië probeert te beschrijven vanuit een autochtoon Indonesisch perspectief.¹¹⁶ De Wit wil aan de hand van de titel en het motto van het boek ‘Fancy with fact is just one fact the more’ benadrukken dat haar reisverslag niet puur feitelijk is. De roman heeft de vorm van een reisverslag en is vanuit de ik-persoon op Java beschreven, maar is inhoudelijk meer een literaire en sociologische interpretatie van de ervaringen op Java. In tegenstelling tot de meeste 19^e-eeuwse reisverhalen verdiept De Wit zich ook in de wereld van de autochtone Indonesiër. De Wit beperkt zich dus niet tot de wereld waartoe zij als Europese witte vrouw toegang toe had, maar concentreert zich op de complexe nieuwe wereld. De Wit staat bekend als een belangrijke literaire representant van de ethische politiek.¹¹⁷

Het derde werk, *De Hollandsche vrouw in Indië* (1910) is van Marie van Zeggelen (1870-1957), opgegroeid in een kunstzinnig gezin in Den Haag.¹¹⁸ Zij volgt haar man, H.A. Kooy, die officier is, naar een hooggelegen bergland in Indië, nauwelijks gepacificeerd. Het leven in Indië is een complete cultuurschok en daar komt bij dat ze door het beroep van haar man steeds moet verhuizen. Haar boek is geschreven nadat ze zo'n vijf jaar in Indië had gewoond. Haar egodocument is geschreven in een voor die tijd openhartige toon. Het bestaat uit twee delen, het eerste deel breekt een lans voor vrouwen die net als zijzelf vanwege de carrière van hun man naar Indië zijn gekomen. Allerlei aspecten van vrouwen komen aan bod. Het tweede deel is een persoonlijk verslag van haar reis en haar leven in Watangsoppeng op zuidwest-Celebes in 1906, 1907. Dit gebied was in 1905 met geweld gepacificeerd. Haar echtgenoot had als KNIL-militair in deze oorlog gevochten en was na de annexatie aangesteld als civiel gezaghebber in een deel van de regio. Marie betreedt daarmee als één van de eerste vrouwen dit gebied.

Het laatste werk is *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* (1913) van J.M.C. Kloppenburg-Versteegh (1862-1948). Zij werd geboren op een grote koffieonderneming in Nederlands-Indië. Waar het de familie Versteegh financieel eerst voor de wind ging, veranderde dit in 1874. Versteegh moest stoppen met de dure kostschool en thuis haar moeder gaan helpen. Haar moeder genas door middel van planten en kruiden ziekten rondom de koffieplantages. Versteegh leerde bij haar moeder alles over Indische planten en de omgang met ziekten. Nadat zij trouwde met Herman Kloppenburg studeerde ze zelf verder. Dit resulteerde in het boek *Indische planten en haar geneeskracht* (1907). Kloppenburg's reputatie groeide snel op Java, evenals de carrière van haar man als bankier. De Kloppenburgs werden onderdeel van de Indisch-Nederlandse maatschappij. Om ook andere vrouwen een handvat te geven om hun plek in deze maatschappij te vinden schreef

---

¹¹⁶ De Wever, *Het is geen kolonie, het is een wereld*, 39.

¹¹⁷ Damescompartiment Online, “Augusta de Wit,” 1 oktober 2000, laatst geraadpleegd 9 februari 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/dewit.html>.

¹¹⁸ Marie van Zeggelen, *De Hollandsche vrouw in Indië* (Deventer: W. Van Hoeve, 1910).

zij een werk op basis van haar eigen ervaringen, namelijk *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië*.

Niveau I Focalisatie

De tweede onderzoeksvraag in dit hoofdstuk luidt: Wie komen er in de romans ‘aan het woord’ en wie geven de vrouwen agency? Binnen de literatuurwetenschap worden voor deze vragen de begrippen vertelinstantie en focalisator gebruikt.¹¹⁹ Een verhaal wordt verteld door een vertelinstantie, dit is ofwel een personage ofwel een alwetende stem. Wat verteld wordt, is altijd gekleurd door de bril van de verteller en de lezer is afhankelijk van dit perspectief. De vertelinstantie kan naast de eigen visie ook meningen en gedachten van andere personages weergeven. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen de woord voerende vertellers en degene wiens visies worden weergegeven door anderen. De term focalisatie geeft per passage precies aan hoe de gebeurtenissen worden verteld. Focalisatie is de relatie tussen de visie en dat wat gezien wordt.¹²⁰ De focalisatie heeft bepaald wie de macht heeft in het verhaal en kan op deze manier bijdragen aan de wijze waarop in de tekst gender en etniciteit naar voren wordt gebracht.

Alle vier de romans zijn geschreven vanuit het perspectief van een vrouw. In *Bogoriana* is de hoofdpersoon een vrouw, in *Java: Feiten en Fantasieën* en *De Hollandsche vrouw in Indië* beschrijft een vrouw haar ervaringen in de tropen en in *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* geeft een vrouw advies aan andere vrouwen in Nederland of in Indië. Marie van Zeggelen focaliseert het grootste gedeelte van de tekst zelf; zij beschrijft haar verhaal vanuit haar ogen. Heel af en toe laat zij haar man praten, maar de lokale bevolking krijgt amper het woord. Een voorbeeld waarin ze de gedachten van de lokale bevolking weergeeft betreft het volgende citaat, wanneer Van Zeggelen met haar gevolg naar Deli reist.

Bij de eerste kampong moeten we halt houden. (...). Nu we stilstaan met onze paarden, loopt alles uit en heb ik weldra een gedrang van oude vrouwen en kinderen om mij heen, want ik ben een curiositeit. Ze bekijken me op hun gemak – de meesten gaan om mijn paard heen zitten en ik zie aan hun gebaren dat mijn hoed en zonnevoile de meeste aandacht trekken. Wat een mal ding heeft zoo'n blanke vrouw op haar hoofd! En dan die japon en schoenen! Allergrappigst vinden ze me (...).¹²¹

De lokale bevolking wordt gefocaliseerd door het tegenovergestelde te denken van de Europeaan. Van Zeggelen beschrijft dat de vrouwen gebaren maken en haar huidskleur expliciet noemen. Een Nederlandse vrouw vinden zij gek. Er zijn weinig passages waar de inlander ‘denkt’ of ‘praat’, en als het gebeurt, wordt er een Oriëntalistische tegenstelling gecreëerd. De verhaalinstantie en de mate van focalisatie van de inlander en de man komt overeen bij *Java: Feiten en Fantasieën*.

---

¹¹⁹ Meijer, *In tekst gevat*, 12.

¹²⁰ *Ibidem*, 12.

¹²¹ Van Zeggelen, *De Hollandsche vrouw in Indië*, 69.

Bogoriana heeft een alwetende vertelinstantie en focaliseert gedurende de roman verschillende Europese personages. Maaïke Meijer stelt echter dat de lezer zich het meest identificeert met één van de personages, vaak degene die het vaakst in beeld komt.¹²² Doordat Nita gedurende het verhaal het meest wordt gevolgd, wordt haar verhaal voor de lezer de norm. Wat dit doet voor het normatieve discours rondom gender en etniciteit wordt hierna besproken. *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* is in de gebiedende wijs geschreven. Hier wordt voornamelijk over de man en de bedienden gesproken, zij krijgen geen kans te zien, laat staan te praten in dit boek. De mate waarin mannen en de lokale bevolking de kans krijgen te zien en te praten is in deze vier romans gering. Waar zij gefocaliseerd worden, gebruikt de schrijfster hier een Oriëntalistisch discours voor.

Niveau II Genre

Het tweede niveau van intertekstualiteit zijn de relaties met de genreconventies. Zoals in hoofdstuk II duidelijk werd, kent het genre reisromans amper vastomlijnde regels. De vorm en de lengte van het reisverhaal verschillen sterk per roman. Eén conventie van het genre is dat het een autobiografisch eerste persoon narratief betreft, waarin de reizende persoon achteraf beschrijft hoe de reis verliep. Dat er veel verschillende manieren zijn om autobiografische reisverhalen te schrijven, is ook duidelijk in deze selectie romans. *Bogoriana* is een verhaal met een alwetende verteller met Nita als hoofdpersoon, *De Hollandsche vrouw in Indië* is in de ik-vorm geschreven, *Java: Feiten en Fantasieën* is beschrijvend geschreven in de derde persoonsvorm en *De Europeesche vrouw in Indië* is in gebiedende wijs geschreven.

Zoals ik heb beschreven, kan ondanks de realistische beschrijvingen een reisverhalen nooit een waarheidsgetrouw overzicht zijn van een reis. Dit hangt samen met de stroming waarbinnen de reisverhalen zijn geschreven, namelijk het Realisme. Ook hierin geldt dat de realistische beschrijvingen een werkelijkheidsillusie creëren. Om deze reden worden in dit hoofdstuk de autobiografische reisverhalen niet als een realistische weergave gezien, maar als een *technologie van het zelf*. Dit betekent dat de auteurs zichzelf in de geschreven teksten gedachten en gedragingen opleggen om zichzelf vorm te geven binnen het normatieve discours. Naast het ontrafelen van de discoursen die hieraan ten grondslag liggen, wordt het echter ook duidelijk hoe de individuele vrouwen hun eigen identiteit construeren. Om hier verder om in te kunnen gaan, moeten we verder naar niveau drie van de methode van intertekstualiteit.

Niveau III Gender

Bij het thema gender in de romans staat zowel de identiteit van de vrouw als de man centraal. Juist door de ogen van de vrouw als lens te gebruiken, legt dit perspectief de geldende normen en machtsstructuren uit deze tijd bloot. De heersende norm was dat de vrouw afhankelijk van de man en dat een goede vrouw mooi, intuïtief en gevoelig was. Gender in de tekst onderzoek ik door

---

¹²² Meijer, *In tekst gevat*, 128.

middel van een discoursanalyse van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Hierbij wordt zowel gelet op de letterlijke tekst en bewoordingen als de bedoelingen tussen de regels. Dit wordt gedaan in navolging van de theorie van intertekstualiteit van Maaike Meijer aan de hand van de volgende vraag: hoe worden vrouwen en mannen beschreven? Welke rollen wordt hun toegedicht en welke taal gebruiken de schrijfsters hiervoor?

Bogoriana vertelt het verhaal van Nita Verschuere, die voor de carrière van haar man Gustaaf naar Indië is gegaan. Door de ogen van Nita wordt de blanke maatschappij van Buitenzorg duidelijk. Roddel, carrière en klasse voeren hier de boventoon. Gedurende de hele roman wordt Nita door haar man behandeld als een klein meisje, hij noemt haar bijvoorbeeld consequent ‘kindje’. Zoals uit het volgende citaat duidelijk wordt, ligt de taakverdeling heel duidelijk: Nita moet haar man in alles bijstaan en zich voegen in haar rol als ‘goede echtgenoot’.

Gustaaf: “Ik kies me een vrouw, wier moeder en getrouwde zusters perfecte huishoudsters zijn; een meisje dat gewoon is thuis de keurigste dinertjes te helpen aanrichten; ik geef schatten uit voor mijn inboedel, ik houd er goedangs vol blikken en wijnen op na; ik heb een groot huis, een stoet van bedienden; zou men nu niet menen dat als iemand er op was ingericht om mensen te kunnen zien, ik dat zijn moest? Jawel! De eerste keer de beste dat ik een paar lui te eten wil vragen, roept men mij toe: Onmogelijk!” Berouwvol is reeds zijn vrouw hem terzijde getreden. “Je bent in je recht, Gustaaf”.¹²³

Gedurende de gehele roman is Nita klein en weerloos en wordt ze door haar man opgedragen ‘flink’ te zijn. De vrouw wordt ook in de beschouwende passages beschreven als een lief vogeltje. Om bij haar afstandelijke, carrièrezuchtige man in de smaak te vallen gaat ze mee naar feestjes, verzorgt ze etentjes en – heel opvallend – leest ze zich in in de politiek, zodat ze mee kan praten haar man. In deze passages wordt de afhankelijke positie van de vrouw duidelijk en wordt eveneens beschreven dat de vrouwen proberen bij de mannen te horen. Vrouwen staan in dit discours onder de man maar proberen zich aan hen te spiegelen. Dit komt overeen met het beeld van McClintock, die concludeerde dat de handelingsvrijheid van vrouwen afgeleid was van die van mannen.¹²⁴ Nita is in haar element als ze anderen, door bijvoorbeeld ziekte of verdriet, kan verzorgen. Iemand anders had op dat moment haar nodig en zij had iets om handen in de dagen die tergend langzaam voorbij kropen.

In verschillende gesprekken tussen Nita en een andere ambtenaarsvrouwen in Buitenzorg wordt de voornaamste taak van de vrouw besproken. Gedurende de gehele roman wordt duidelijk dat het de taak van de vrouw is kinderen op de wereld te brengen en haar man te dienen. Een voorbeeld hiervan is het volgende gesprek als Nita een stel spelende kinderen aanschouwt:

---

¹²³ Annie Foore, *Bogoriana* (Amsterdam: KIT, 1890), 75.

¹²⁴ A. McClintock, *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest* (Londen: Routledge 1995), 6.

Nita: “Zou het niet zonde en jammer zijn, ze nu reeds de zorgen van een huishouding op de schouders te leggen? Neen, laat ze eerste wat genieten van het jonge meisjesleven. (...) Ja, zo lachen ze niet meer als ze een kleintje thuis hebben.” “‘t Is toch een mens zijn bestemming, zegt mevrouw van Ramsberge (...), dat zult u toch niet tegenspreken?’”¹²⁵

In de roman komt ook de huwelijkspolitiek uitgebreid aan bod, die ervoor zou moeten zorgen dat mannen een geschikte partner vinden. Het gearrangeerde blanke huwelijk is hierbij de norm. De rolverdeling in dit normatieve huwelijk is conservatief. Nita blijft ongewild kinderloos en is vaak niet in staat haar man vlekkeloos bij te staan. Haar gehele leven probeert Nita te voldoen aan de heersende normen. Zoals blijkt uit de citaten uit de verschillende werken zijn de kernbegrippen van de verhouding tussen mannen en vrouwen ‘volgzaamheid tegenover leiderschap’, ‘dienstbaar tegenover huisbaas’ en ‘thuis tegenover uit’. De roman van Foore past daarmee goed in het normatieve discours van de afhankelijke en aanhankelijke Nederlandse vrouw.

In de andere drie romans komt de rolverdeling tussen mannen en vrouwen minder duidelijk aan bod, omdat de man geen onderdeel is van ofwel het reisverhaal ofwel de aanbevelingen. Door de regels heen wordt soms toch duidelijk hoe deze verhoudingen liggen. Het werk van J.M.C. Kloppenburg-Versteegh is een advies aan vrouwen waarin zij alle facetten van het Indische huishouden beschrijft. Het wordt duidelijk dat zij binnenshuis de scepter zwaait, maar als haar man thuis komt, moet ze zich volledig naar hem schikken en tot zijn dienst zijn. Dit is goed zichtbaar in de volgende twee citaten:

Hebt ge geen kinderen, welk geluk niet voor iedereen is weggelegd, dan rest u nog zeer veel in huis om te doen; (...). Maak het uw man zo aangenaam mogelijk; verzwaar zijn zorgen en zwoegen niet door ongemotiveerd kagen en jammeren over geldzaken, bediendenkwesities of andere huiselijke voorvalletjes; voorkom zooveel mogelijk zijn wenschen; zorg steeds voor een goede tafel, kortom veraangenaam zijn leven.¹²⁶

Bij thuiskomst van mijnheer moeten alle huisdrukte aan kant zijn. Mevrouw baadt zich, doet eene nette sarong kabaya aan of kleedt zich in Europeesche kleding. Dit laatste, Dames, moet ge liever doen; ook dit gaat de Indische vadsigheid tegen en ge behoudt daarmee uw figuur.¹²⁷

In het tweede citaat komt heel duidelijk het moederland om de hoek kijken. Indië wordt gekoppeld aan vadsigheid en Europa als gevolg daarvan aan net- en schoonheid. De kolonie wordt door Kloppenburg-Versteegh gekoppeld aan viezigheid. Deze tegenstelling is een typisch voorbeeld van Oriëntalisme: aan de hand van de negatieve kant van de dichotomie wordt het eigen beeld geconstrueerd. Ten grondslag aan deze tegenstelling ligt de onuitgesproken norm dat Nederland

---

¹²⁵ Annie Foore, *Bogoriana* (Amsterdam: KIT, 1890), 39.

¹²⁶ J. Kloppenburg-Versteegh, *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* (Deventer: Charles Dixon, 1913), 99.

¹²⁷ *Ibidem*, 122.

staat voor schoonheid en hygiëne. Qua genderverhoudingen ligt deze roman in de lijn van *Bogoriana*.

In de andere twee romans komen avontuurlijke vrouwen aan het woord, die – binnen de fatsoensregels van hun tijd- zelfstandig beslissingen nemen. De vrouwen ondernemen bijvoorbeeld reizen en sluiten vriendschappen zonder toestemming of overleg van hun man. Op meerdere plekken in de romans wordt duidelijk gemaakt dat de vrouw de man dient te helpen waar nodig, zoals in dit citaat van Van Zeggelen:

Het [Indië] beteekent strijd en moeite, het beteekent een tot het uiterste volhouden om niet geestelijk af te sterven, het beteekent een in zich zelve zoeken naar voedsel voor hoofd en hart... en als zij daarin slaagt, de Hollandsche vrouw in Indië, dan is zij de hulp, de steun, de inspireerende kracht van den man die hier zijn brood verdient, die wellicht alleen naar Indië gegaan is om de dubbeltjes zeker, maar zonder wien de koloniën niet zouden zijn.¹²⁸

In ‘Brieven van een Zwerveling’, het eerste deel van haar boek, beschrijft Van Zeggelen de valkuilen waar zij en haar medemigranten tegenaan lopen in de tropen. Naast het feit dat zij veel begrip toont, zoals in bovenstaand citaat, maakt zij ook duidelijk dat vrouwen zelf verantwoordelijk zijn voor een nuttige daginvulling. Naast de steun van de man is het voor haar ook van belang dat vrouwen voor zichzelf opkomen. Dit is een progressief geluid voor haar tijd. Tot slot komen in het werk van De Wit Nederlandse mannen eigenlijk amper aan bod, omdat zij een beschrijving van haar reis op Java deelt.

Niveau III Etniciteit

Naast gender speelt ook etniciteit een belangrijke rol in Nederlands-Indië. Bij het thema etniciteit wordt daarom gekeken naar de beschrijvingen van ‘de ander’ in de romans en hoe deze zich verhouden tot de beschrijving van de Nederlander. Vanwege de stelling van versterkende assen van ongelijkheid binnen de intersectionele methode maak ik, waar mogelijk, onderscheid gemaakt tussen de ‘inlandse’ mannen en vrouwen. Het normatieve discours rondom etniciteit hing aan het eind van de negentiende eeuw volledig samen met het Oriëntalisme. Deze theorie van Said beschrijft hoe het Westen aan de hand van zijn manier van spreken, denken en schrijven een discours heeft gecreëerd waarin de Oriënt de Ander is, waartegen het Westen zijn eigen identiteit afzet. Het normatieve Oriëntalistische, imperialistische discours typeert de Oriënt als irrationeel, sensueel, primitief en vrouwelijk, terwijl het Westen wordt getypeerd als sterk, rationeel, progressief en mannelijk.

Alle vier de romans worden vanuit een Eurocentrisch perspectief beschreven, maar de mate waarin er ruimte is voor het verhaal van de Ander, verschilt sterk per roman. Een opvallend gegeven is de samenleving in *Bogoriana*. Het lijkt in de roman net alsof er in Batavia en Buitenzorg alleen maar blanke mensen wonen, aan de lokale bevolking wordt geen woord vuil

---

¹²⁸ Van Zeggelen, *De Hollandsche vrouw in Indië*, 1.

gemaakt. De bedienden worden een enkele keer, anoniem genoemd en worden dan weggezet als werkvolk.¹²⁹ In tegenstelling tot *Bogoriana* wordt de ‘inlander’ vaak genoemd en beschreven in de romans van De Wit, Van Zeggelen en Kloppenburg-Versteegh. De lokale bevolking wordt afgeschilderd als anders, langzaam en onderdanig. Qua taal worden ze beschreven als ‘inlanders’, monddood, klein en onderdanig. Deze essentialistische stereotyperingen passen volledig binnen het heersende Oriëntalistische discours. Het is alleen te kort door de bocht om te stellen dat deze romans puur de koloniale verhoudingen weergeven.

Kloppenburg-Versteegh praat het meest negatief over de Indische bevolking. Zij noemt ze onbetrouwbaar, amoreel en onontwikkeld.¹³⁰ In verschillende zinsneden omschrijft ze dat de Nederlanders moeten oppassen voor de sluwheid van de ‘inlanders’ en de ‘domheid’, doordat de Indische bevolking ‘onderontwikkeld’ is, zouden ze je kosten verkeerd voorrekenen en je boodschappen dubbel laten betalen. Kloppenburg-Versteegh beschrijft alle bedienden aan huis en geeft advies aan de Nederlandse vrouwen over hoe met hen om te gaan. In haar adviezen wordt het duidelijk dat de Nederlandse vrouwen vonden dat de Javaanse vrouwen te weinig moederlijk met hun kinderen omgingen:

Men moet als moeder er zelf bij gaan staan [het baden], en zijn uw kinderen klein, baadt ze zelf, laat dit nooit aan de baboes over. Dit zij u gezegd: wilt gij uw kind rein houden, en kinderlijk laten blijven, laan dan nooit bedienden over hen gaan. De inlander vindt het gewoon als kinderen vroeg wijs zijn. Nog meer: dikwijls worden de dierlijke hartstochten in deze jonge gemoederen reeds vroeg aangekweekt.¹³¹

De ‘inlandse’ kinderen zouden niets hebben geleerd en ongemanierd zijn. Dat blijkt ook uit het volgende citaat:

“Er zullen veel goede en trouwhartige meiden onder hen zijn: wat ze verkeerd doen, gebeurt meestal uit verregaande domheid luiheid en onachtzaamheid. Van huis uit hebben zij niets geleerd; niemand heeft hen opgevoegd of kon hen terecht wijzen. Wat ze kunnen is door ondervinding opgegaan in diensten bij Europeanen.”¹³²

Het eerste citaat van Kloppenburg-Versteegh toont ook nog een ander aspect dat veel wordt besproken in de historiografie over koloniale literatuur, namelijk de vergelijking van de lokale bevolking met dieren, in dit geval de “dierlijke hartstochten”. Het vergelijken van de Javanen met dieren dient twee koloniale doelen, beide afgeleid van de dichotomie tussen natuur en cultuur. Het westen presenteert binnen dit discours zichzelf als degene met de cultuur en beschaving en schildert de Ander af als mensen die dicht bij de natuur staan. Door mensen zo af te schilderen, diskwalificeer je hen omdat ze nog op jou (het westen) achterlopen. Mary Louise Pratt heeft in haar werk *Imperial Eyes* aangetoond dat het beschrijven van de natuur in koloniale werken een vorm

---

¹²⁹ Foore, *Bogoriana*, 58.

¹³⁰ Kloppenburg-Versteegh, *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië*, vi; 3.

¹³¹ Ibidem, 9.

¹³² Ibidem, 69.

van ‘Victorian discovery rethoric’ is.¹³³ Het esthetiseren van de natuur is een schrijftactiek waardoor de natuur allereerst wordt Oriëntalistisch wordt geïdealiseerd, en tegelijkertijd waardevol wordt gemaakt. Door de mensen als onderdeel van de natuur af te schilderen is het land eigenlijk leeg en mag het – of vraagt het door haar schoonheid bijna om – gekoloniseerd te worden, aldus de conclusies van Pratt. Naast koloniseren dient het afschilderen van de Javaan als dierlijk ook als rechtvaardiging voor het beschaven van de kolonie. De ‘achterlopende Javaan’ verdient het door hen zo te beschrijven bijna ‘beschaafd’ te worden. Zoals duidelijk is, dient deze Oriëntalistische beschrijving een groot koloniaal beschavings doel. *De Hollandsche vrouw in Indië* is eigenlijk een schoolvoorbeeld van het Oriëntalistische discours waarin de Javaan als dierlijk en onontwikkeld wordt weggezet en de Nederlandse, ‘beschaafde’ vrouw hiervoor wordt gewaarschuwd. De tegenstellingen Oost-West, natuur-cultuur en beschaving tegenover een gebrek hieraan is het discours waarin deze roman geschreven is.

Bij de avontuurlijke reisverhalen van Marie van Zeggelen en Augusta de Wit is dit perspectief meer ambivalent. Hoewel ook zij de lokale bevolking ook vanuit een blank, Eurocentrisch, vrouwelijk perspectief bekijken en omschrijven, laten zij meer ruimte voor de ‘Javanen’ zelf. In dit voorbeeld uit *Java: Feiten en Fantasieën* worden beide perspectieven duidelijk:

Behalve de baboe zijn er nog een menigte andere bedienden in een Indisch huis. (...) de reden voor die schijnbare buitensporigheid is, dat hoewel niet lui – zooals hij dikwijls en ten onrechte gezegd wordt te zijn – de Javaan toch zoo langzaam is, dat het in de praktijk op hetzelfde neerkomt en men twee, ja zelfs drie inlandsche bedienden noodig heeft het werk te doen dat een enkele Europeaan in hetzelfde verloop van tijd zou verrichten.¹³⁴

In dit citaat wordt allereerst duidelijk dat de ‘Javaan’ vanuit Europees perspectief wordt bekeken en beoordeeld, maar tegelijkertijd ontkracht De Wit het (voor)oordeel dat de Javanen lui zijn.

Hoewel de keuze van de onderwerpen bij bijvoorbeeld De Wit niet bijzonder waren - verschillende schrijvers beschreven in de jaren voor haar dezelfde onderwerpen- is haar visie en manier van beschrijven wel uitzonderlijk.¹³⁵ De eerdere mannelijke schrijvers beschreven Indië vanuit een Westerse bril waarin Indië vreemd was en de westerling niets te zoeken had.¹³⁶ Belangstelling voor wat Indië eigen maakte, was dus geen onderdeel van het verhaal. Augusta de Wit vond echter dat het Oosten juist de sleutel tot ‘schoonheid, goedheid of geluk’ was, zaken die ook voor de Westerling van belang waren.

---

¹³³ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation* (Londen: Routledge, 2008), 200.

¹³⁴ De Wit, *Java: Feiten en Fantasieën*, 73.

¹³⁵ W.L. Ritter, M. TH Perelaer, W.A. van Rees, A. Weremeus Buning en Justus van Maurik schreven onder andere over de Indische fenomenen die De Wit ook beschrijft.

¹³⁶ Joop van den Berg, “100 jaar Feiten en fantasieën over Java” in *Indisch Letteren* 13 (1998): 151.

Hoe het werk van Augusta de Wit beoordeeld moet worden, is onderwerp van debat. In het artikel van Joop van den Berg ‘100 jaar Feiten en Fantasieën over Java’ (1998) haalt hij verschillende meningen aan over de manier waarop de Wit de ‘Ander’ beschrijft. Een tijdgenoot van De Wit, E. du Perron, was van mening dat De Wit te ‘simplistische opvattingen over het leven’ had. Van den Berg stemde hiermee in.¹³⁷ De Indonesiër is in haar omschrijvingen onmondig, een kind dat nog een lange weg te gaan heeft naar de volwassenheid. Dit wordt duidelijk in de volgende passage:

Van onder den bonten hoofddoek (...) keken de bruine oogen met dien blink van nadenkelijke – of juist gedachtelooze –tevredenheid, dien wij in het noorden slechts kennen in de oogen van kindertjes als ze liggen te kraaien in moeders schoot. En toen ze op onze vragen antwoordden, had ook hun spraak iets kinderlijks (...).¹³⁸

De Javanen worden in haar werk beschreven als kinderen, met kinderlijke eigenschappen. Van den Berg stelt echter dat ze ondanks haar kinderlijke beschouwing, de Javanen wel beschrijft als mensen, iets dat zeker niet gebruikelijk was in die tijd, neem als voorbeeld de vergelijking met dieren van Kloppenburg-Versteegh. Ook dit doet zij echter niet altijd, zij beschrijft de *baboe* bijvoorbeeld als een dier en Javanen vergelijkt ze bijna met mythische wezens, volgens Arnoud Arps.¹³⁹ In dit kleine voorbeeld wordt duidelijk dat de representaties van de roman verschillend kunnen worden geïnterpreteerd. Mijn doel is niet zozeer te zeggen welke visie de juiste is, maar om te laten zien dat de romans in zichzelf tegenstrijdig waren. Hoe zeer De Wit misschien probeerde haar observaties zo objectief mogelijk te beschrijven, in haar teksten schemert haar culturele, imperiale achtergrond zeker door. Ik wil voorbij gaan aan de vraag of De Wit de waarheid besprak, gelijk had of representatief was voor haar tijd, zoals Arps, Van den Berg en Du Perron doen. Doordat deze roman realistisch is geschreven, lijkt het alsof zij de omgeving ‘waarheidsgetrouw’ beschreef, maar het realisme is juist een manier van schrijven die een waarheidsillusie moet creëren.¹⁴⁰ Om deze reden wil ik juist het constructiekarakter uitdiepen, in plaats van te zeggen in hoeverre De Wit de waarheid beschreef.

Conclusie

De romans uit het begin van de twintigste eeuw representeren de koloniale werkelijkheid en zijn tegelijkertijd actoren in het vormgeven van dezelfde koloniale werkelijkheid. Juist om deze reden is het interessant te kijken welke normen en waarden ten grondslag liggen aan het gebruikte discours rondom gender en etniciteit. Op het eerste niveau van intertekstualiteit, in dit geval de focalisatie, werd duidelijk dat de vrouwen vooral hun eigen perspectief beschrijven. Mannen komen amper aan

---

¹³⁷ Van den Berg, ‘100 jaar feiten en fantasieën over Java,’ 154.

¹³⁸ De Wit, *Java: Feiten en Fantasieën*, 4.

¹³⁹ Honings en Van Zonneveld, *Reizen in Insulinde 1800-1950*, 134.

¹⁴⁰ Meijer, *In tekst gevat*, 74.

het woord en de lokale bevolking spreekt slechts in Oriëntalistische passages, waardoor de rol van de Nederlander juist wordt bevestigd. Alle vier de vrouwen geven alleen zichzelf agency of handelingsvrijheid. Bij Foore en Kloppenburg-Versteegh is deze handelingsvrijheid vrij beperkt door alle regels die zij zichzelf als vrouwen opleggen. Om het in termen van *technologieën van het zelf* te beschrijven, leggen de vrouwen de normatieve discoursen zichzelf op in de constructie van hun eigen identiteit. De Wit en Van Zeggelen construeren hun eigen identiteit anders; zij proberen de Ander meer ruimte te geven, maar geven uiteindelijk niet echt agency aan de is de lokale bevolking doordat ze slechts worden beschreven en het woord niet krijgen.

Het normatieve genderdiscours (onder andere actief tegenover passief en afhankelijk tegenover onafhankelijk) wordt door Foore en Kloppenburg-Versteegh zeker bevestigd, maar is bij Van Zeggelen en De Wit meer ambivalent. Biografische tekstanalytici als Darja de Wever en Vilan van de Loo verklaren dit vanuit de biografische achtergronden van de schrijfsters. Augusta de Wit was een voorlooper van wat nu de eerste feministische golf wordt genoemd en zij koos voor een ander leven dan voor haar als vrouw in de negentiende eeuw gebruikelijk was. De Wit ging studeren en werd een succesvol schrijfster, journaliste en critica en zij ondernam verschillende reizen alleen. Als ongetrouwde, hoger opgeleide vrouw ging zij in tegen de conventies van haar tijd. Ook stelt Darja de Wever dat De Wit een representant was van de ethische politiek.¹⁴¹ Vilan van der Loo stelt dat ook de Communistische Partij belangrijk voor haar was, omdat in dit partijprogramma stond dat Indië los van het moederland moest.¹⁴² Ook Van Zeggelen wordt gezien als een representant van de ethische politiek in Indië. In tegenstelling tot de meeste Nederlandse vrouwen in de kolonie verhuisde Van Zeggelen veel in de buitengebieden. Ook was haar man, luitenant bij het KNIL, vaak van huis waardoor zij erg op haarzelf was teruggeworpen. Volgens de Wever heeft dit pioniersleven Van Zeggelen gevormd en heeft dit haar het belang van verbroedering tussen de Nederlanders en de lokale bevolking doen inzien.¹⁴³ Zij ontwikkelde een politiek en sociaal engagement dat zij later in Nederland inzette voor de emancipatiebeweging in Indië. De Wit en Van Zeggelen leefden anders dan Foore en Kloppenburg-Versteegh. Zij volgden hun man naar en in Indië en zorgden voor de kinderen. Ook begaven zij zich in de Europese kringen in onder andere Buitenzorg en Yokyakarta.

Waar Vilan van der Loo en Darja de Wever die beschouwen als redenen waarom Van Zeggelen en De Wit vooruitstrevend waren voor hun tijd, denk ik dat dit complexer is. Het beschavingsoffensief binnen de ethische politiek van onder andere Van Zeggelen ontvouwt zich namelijk ook in het Oriëntalistische natuur-cultuur discours. Vanuit het idee van romans als *technologieën van het zelf* is het echter goed om ook een biografische analyse te doen om erachter

---

¹⁴¹ De Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld*, 39.

¹⁴² Damescompartiment Online, "Augusta de Wit," 1 oktober 2000, laatst geraadpleegd 9 februari 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/dewit.html>.

¹⁴³ De Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld*, 90.

te komen waarom vrouwen handelden zoals zij deden. Zo is het mogelijk naast te analyseren en te beschrijven ook te verklaren waarom de vrouwen schreven wat zij schreven.

Poststructuralistische literatuurwetenschappers zoals Maaïke Meijer kijken door middel van intertekstualiteit naar de onderlinge samenhang van discoursen in de teksten. Hierbij is de analyse belangrijker dan de verklaring. Het wordt door middel van intertekstualiteit in dit onderzoek duidelijk dat De Wit en Van Zeggelen de discoursen anders gebruiken in hun werk dan Kloppenburg-Versteegh en Foore. Mijn doel was de vier romans onderling met elkaar in verband te brengen door te kijken naar de normatieve discoursen rondom etniciteit en gender. In beide discoursen valt er een tweedeling te maken, waarbij *Bogoriana* en *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië* de heersende discoursen in de tegenstelling Oost-West, natuur-cultuur, zwart-wit en man-vrouw feilloos overnemen en waar de romans *Java: Feiten en Fantasieën* en *Een Hollandse vrouw in Indië* een meer ambivalente insteek hebben. Hoewel ook hier het koloniale discours duidelijk zichtbaar is, is hun rol als vrouw anders en laten zij meer ruimte voor de Ander. De conclusie van Sarah Mills dat de positie van vrouwen in de kolonie complex was, gaat hier op. Anders dan de mannen in hun tijd schreven zij namelijk veel meer over de lokale bevolking. Tegelijkertijd bleven de vrouwen kinderen van hun tijd en blijft de beschrijving Oriëntalistisch. Opvallend is het feit dat de Javaanse vrouw niet anders wordt omschreven dan de Javaanse man. Ook worden de mannen amper vrouwelijk gemaakt, eerder kinderlijk. Het lijkt er dus op dat de conclusie van Mrinalini Sinha voor de Engelse koloniën niet opgaat voor de Nederlandse. Als cultuurhistoricus vind ik het naast het ontrafelen van de discoursen belangrijk te onderzoeken waar de individuele verschillen vandaan komen. Eén van de mogelijkheden is daarbij te kijken naar de biografische achtergronden van de schrijfsters.

Hoofdstuk IV Gender en etniciteit in de latere Indische romans

In dit hoofdstuk wordt het discours rondom gender en etniciteit in vier romans uit de jaren dertig onderzocht. Hierin staat net zoals in het vorige hoofdstuk de methode van intertekstualiteit centraal. Intertekstualiteit gaat uit van het principe dat teksten op meerdere niveaus terugverwijzen naar andere teksten. Het eerste niveau is een directe ontleening aan een bestaande tekst, bijvoorbeeld een citaat of een bronvermelding. Het tweede niveau zijn de conventies van het genre waarnaar de tekst gemodelleerd is en het derde niveau is de relatie met diepgewortelde taalsystemen die de tekst schikken.

Thematisch wordt er in dit hoofdstuk intersectioneel ingezoomd op gender en etniciteit en hun onderlinge afhankelijkheid. Om deze discoursanalyse te kunnen uitvoeren, worden de romans bevraagd aan de hand van de volgende vier vragen:

- Welke onderwerpen en thema's halen de vrouwen in de romans aan?
- Wie komen er in de romans 'aan het woord' en wie geven de vrouwen agency?
- Hoe worden vrouwen, mannen, Nederlanders en de lokale bevolking beschreven? Welke rollen worden hen toegedicht en welke taal gebruiken de schrijfsters hiervoor?
- Wordt het koloniale systeem besproken en aangekaart?

Vervolgens probeer ik te achterhalen welke normen er ten grondslag liggen aan de beschreven romans en worden deze normen vergeleken met het imperiale discours. Ook wordt er ingezoomd op de onderlinge samenhang van gender en etniciteit in de romans en wordt er gekeken naar beide kanten van de dichotomieën waarop gender en etniciteit rusten.

De romans

De eerste autobiografische roman is *Het huis in de hitte: drie jaar in Deli* (1933) van Annie Salomons. Tussen 1924 en 1927 verbleef zij drie jaar in Deli omdat zij haar man, advocaat van beroep, volgde. In Nederland had zij al twee romans geschreven en in Medan, de hoofdstad van Deli, schreef zij verder. Salomons had een wekelijkse column in *De Groene Amsterdammer* met de titel 'Bijkomstigheden' waarin ze haar dagelijkse bezigheden beschreef. In 1933 werden deze korte verhalen uitgegeven als *Het huis in de hitte. Drie jaar Deli*.¹⁴⁴ De Nederlandse schrijver Rob Nieuwenhuys omschreef Salomons als één van de vrouwen die in het begin van de twintigste eeuw in grote aantallen naar Indië ging, hun eigen gewoontes meenamen en het 'tamelijk moeilijk hadden, vooral als ze een beetje intellectueel en een beetje kunstzinnig waren'.¹⁴⁵

Het tweede werk, *Het laatste huis van de wereld* (1939), is geschreven door Beb Vuyk. Vuyk, geboren in Rotterdam, had Indisch bloed.¹⁴⁶ Op 25-jarige leeftijd vertrok zij alleen naar Indië waar ze trouwde met de Indische Nederlander Fernand en samen maar de theeplantage

---

¹⁴⁴ Annie Salomons, *Het huis in de hitte. Drie jaar Deli* (Amsterdam: Nederlandsche Keurboekery, 1933).

¹⁴⁵ Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische Spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesie hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden. Derde druk* (Amsterdam: Querido, 1978), 343.

¹⁴⁶ Beb Vuyk, *Het laatste huis van de wereld* (Amsterdam: G.A. van Oorschot, 1941).

vertrok waar hij hoofd was. Nog geen vijf maanden later werd Fernand ontslagen vanwege de economische crisis, hierna vertrokken zij naar Boeroe, een Moluks eiland.¹⁴⁷ Op dit eiland startte Fernands vader eerder een plantage en stokerij in Kajoepeetih-olie en hier groeide Fernand op.¹⁴⁸ In *Het laatste huis van de wereld* beschreef zij het werk op de stokerij met twee kleine kinderen en de indrukken van het eiland Boeroe. Olf Praamstra omschreef de reis en het leven dat Vuyk beschreef als een negentiende-eeuwse ontdekkingsreis in Afrika.¹⁴⁹

Het derde werk is *Vrouwen in Indië* (1932), geschreven door Ir. C. Swaan-Koopman (1897-1961).¹⁵⁰ Nadat zij als eerste vrouw afstudeerde als werktuigbouwkundige aan de Technische Hogeschool in Delft ging ze met haar man naar Indië. Zij maakten vanuit christelijke motieven de overtocht: zij wilden het volk dienen. Tijdens een verlof in Nederland in 1928-1929 kreeg ze zoveel vragen over haar leven in Indië dat ze besloot haar ervaringen te delen in een handboek. Ze schreef hierover: "Want het is bedroevend te bemerken, hoe bitter weinig de vele Hollandsche vrouwen, vooral in de steden, van Indië zien, eenvoudig omdat zij nooit ontdekt hebben, dat er iets te zien is."¹⁵¹ In Indië schreef Swaan-Koopman veel, was ze actief lid van het christelijke verenigingsleven en voedde ze vier kinderen op.

De vierde roman is *Rubber* (1939), geschreven door Madelon Székely-Lulofs (1899-1958).¹⁵² Székely-Lulofs werd geboren in een Nederlands gezin in Surabaya. Madelon trouwde eerst met de Rubberplanter H. Doffegnies, maar dit huwelijk liep ondanks de twee kinderen stuk. Madelon wilde meer dan een man die alleen verzorging nodig had en trouwde met de Hongaarse planter L. Székely. De scheiding en het nieuwe huwelijk was een groot schandaal op Deli.¹⁵³ Het stel vertrok daarom naar Sumatra en daar begon Madelon te schrijven en ze debuteerde in 1931 met *Rubber*. Deze roman werd snel zeer bekend en werd vaak herdrukt en vertaald in verschillende talen.

In *Rubber* vertelt Székely-Lulofs negen jaar van het plantersleven op Sumatra vanuit de ogen van de Europese planters. Het verhaal begint als de eerste blanke vrouw, Marian, aankomt op de plantage. De mannen werkten hard en de vrouwen zaten eenzaam thuis. De prijzen van de rubber stegen steeds meer, wat leidde tot meer luxe en uitpattingen op de Europese sociëteiten. Meer Hollandse vrouwen kwamen naar Deli, zoals de moderne Renee die meer wilde dan alleen haar man verzorgen. Zij verliet uiteindelijk haar man om met een Russische planter verder te gaan.

---

¹⁴⁷ Vuyk, *Het laatste huis van de wereld*, 13.

¹⁴⁸ Bert Scova Righihi, *Een leven in twee vaderlanden. Een biografie van Beb Vuyk* (Leiden: Brill, 2005), 42.

¹⁴⁹ Olf Praamstra, "De genade van het avontuur: Beb Vuyk op Boeroe" in *Reizen in Insulinde, een tint van het Indische oosten*, edited Rick Honings en Peter van Zonneveld (Hilversum: Verloren, 2015), 229.

¹⁵⁰ Ir. C. Swaan-Koopman, *Vrouwen in Indië* (Amsterdam: H.J. Paris, 1932).

¹⁵¹ Damescompartiment, "C. Swaan-Koopman", laatst aangepast 1 december 2001, laatst geraadpleegd 11 juni 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/swaan.html>.

¹⁵² M.H. Székely-Lulofs, *Rubber* (Amsterdam: Elsevier, 1933).

¹⁵³ Damescompartiment, "Madelon Székely-Lulofs," laatst aangepast 1 oktober 2000, laatst geraadpleegd 11 juni 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/szekely.html>.

Aan het eind van de roman zorgde de beurskrach voor massaontslagen en gingen veel Hollanders gedesillusioneerd terug naar hun moederland.

Niveau I De focalisatie

Om een antwoord te krijgen op de vraag: wie komen er in de romans ‘aan het woord’ en wie geven de vrouwen agency, kijk ik naar de focalisatie in de romans. Zoals in hoofdstuk III uitgelegd, wordt binnen de literatuurwetenschap voor deze vragen de begrippen vertelinstantie en focalisator gebruikt.¹⁵⁴ Een verhaal wordt verteld door een vertelinstantie, dit is ofwel een personage ofwel een alwetende stem. Wat verteld wordt, is altijd gekleurd door de bril van de verteller en de lezer is afhankelijk van dit perspectief. De vertelinstantie kan naast de eigen visie ook meningen en gedachten van andere personages weergeven. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen de woordvoerende vertellers (degene die praat) en degene wiens visie wordt weergegeven door anderen (degene die ziet). De term focalisatie geeft per passage precies aan hoe de gebeurtenissen worden verteld. Focalisatie is de relatie tussen de visie en dat wat gezien wordt.¹⁵⁵ De focalisatie bepaalt wie de macht heeft in het verhaal en kan op deze manier bijdragen aan de wijze waarop in de tekst gender en etniciteit naar voren wordt gebracht.

Alle vier de romans hebben het perspectief van de vertellende vrouw. Hierbij praat Salomons en Swaan-Koopman in de ik-vorm, Vuyk veel in de wij-vorm (zij en haar man) en gebruikt Székely-Lulofs een alwetende verteller. Vuyk en Swaan-Koopman beschrijven de lokale bevolking alleen, zij komen niet aan het woord. Hiermee blijven zij zelf de enige focalisator van de romans. Székely-Lulofs en Salomons kozen een ander vertelperspectief, doordat de vertelinstantie de personages vaak laat focaliseren: in hun romans praten ook de ‘inlanders’. Maaïke Meijer noemt dit in het geval van *Rubber* een meer democratisch vertelperspectief.¹⁵⁶

Maaïke Meijer toont echter aan dat de gedachten van de Ander in *Rubber* lijnrecht tegenover die van de Nederlander staan, wat de gedachten van de lokale bevolking voorspelbaar maakt. Het is een Oriëntalistische gedachtewereld, de tegenstelling ligt er te dik bovenop.¹⁵⁷ De lezer krijgt daarmee de indruk dat de inlanders bevestigen wat de Nederlanders over hen denken. Wat Meijer hiermee bedoelt, wordt duidelijk in het volgende citaat:

John zuchtte geïrriteerd. Altijd deze tergende langzaamheid! Altijd deze tartende sloomheid! (...) [De veerman zegt:] “En die Blanda’s hadden altijd zoo’n haast! (...) Wat maakte het uit...of je nu in een half uur over was of in tien minuten!”¹⁵⁸

“Hallo A Tjoei, ben je weer beter?” riep mijn man jolig. En ’t oue kereltje, magerder dan ooit, keek met zijn donkere scheele oogen trouwhartig naar boven. “Ik heb me nog

---

¹⁵⁴ Meijer, *In tekst gevat*, 12.

¹⁵⁵ Ibidem, 12.

¹⁵⁶ Ibidem, 136.

¹⁵⁷ Ibidem, 129.

¹⁵⁸ Székely-Lulofs, *Rubber*, 30-31.

nooit zo lekker gevoeld... Vijf en dertig jaar heeft nooit iemand voor me gezorgd...
Om dien drank geef ik niet veel, maar die inspuiting die doet goed...¹⁵⁹

In beide citaten wordt de blanke gedachten omgekeerd weerspiegeld in de Ander. De Europeaan is actief, de ‘inlander’ traag, de Europeaan helpt en de ‘inlander’ is dankbaar en trouwhartig. Een democratische focalisatie betekent dus niet dat de lokale bevolking daadwerkelijk *agency* krijgt. De vertelinstantie ondersteunt juist het heersende beeld van de Nederlander en de Javaan, zij werkt in dit geval mee aan het Oriëntalistische discours.

Waar Székely-Lulofs en Salomons nog hebben geprobeerd de Indische bevolking aan het woord te laten, hebben Vuyk en Swaan-Koopman haar alleen vanuit hun eigen perspectief beschreven. Hoe zij dit hebben gedaan komt verder aan bod bij ‘Gender’ en ‘Etniciteit’.

Niveau II Het genre

Het tweede niveau van intertekstualiteit zijn de relaties met de genreconventies. Zoals in hoofdstuk II en III duidelijk werd, kent het genre reisromans weinig vastomlijnde regels. Echte conventies zijn daarom lastig te bepalen. Wat wel vaststaat is dat de reizende ik-persoon in de autobiografische reisroman vertelt. Dat er veel verschillende manieren zijn om autobiografische reisverhalen te schrijven, is ook duidelijk in deze selectie romans. *Het huis in de hitte* zijn korte beschrijvingen van het alledaagse leven op Deli, *Het laatste huis van de wereld* is een persoonlijke weergave van twee jaar op het eiland Boeroe. *Vrouwen in Indië* is een boek met alle antwoorden op vragen over Indië voor jonge vrouwen in Nederland en *Rubber* is een roman met verschillende personages over het plantersleven in Deli.

Ondanks de realistische beschrijvingen zijn reisverhalen nooit een waarheidsgetrouw overzicht van een reis. Dit hangt samen met de realistische manier van schrijven van de reisverhalen. Ook hierin geldt dat de realistische beschrijvingen een werkelijkheidsillusie creëren. Om deze reden worden in dit hoofdstuk de autobiografische reisverhalen niet als een Realistische weergave gezien, maar als een *technologie van het zelf*. Dit betekent dat de auteurs de discourses anders gebruiken om hun individuele identiteit vorm te geven. Op de normatieve discourses en de individuele auteur ga ik verder in bij niveau III van de methode van intertekstualiteit.

Niveau III Gender

Het derde niveau gaat het om de cultuurteksten of discourses waarmee de tekst verbonden is. In dit onderzoek wordt er gekeken naar het normatieve discours van de intersectionele as van gender en etniciteit in de romans. Vervolgens worden deze discourses vergeleken met het normatieve discours in Nederland om te kijken in hoeverre de vrouwen onderdeel waren van het koloniale systeem in Indië. Gender in de tekst onderzoek ik door middel van een discoursanalyse van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Hierbij wordt zowel gelet op de letterlijke tekst en bewoordingen

---

¹⁵⁹ Salomons, *Het huis in de hitte*, 36.

als de bedoelingen tussen de regels. Dit wordt gedaan in navolging van de theorie van intertekstualiteit van Maaïke Meijer aan de hand van de volgende vraag: hoe worden vrouwen en mannen beschreven? Welke rollen wordt hun toegedicht en welke taal gebruiken de schrijfsters hiervoor? In het normatieve Nederlandse genderdiscours aan het begin van de twintigste eeuw was de vrouw afhankelijk van de man. Een goede vrouw behoorde mooi, intuïtief en gevoelig te zijn.

Wat allereerst opvalt is dat alle schrijfsters Indië aanduiden als mannelijk. Zij wijdden in het begin van hun roman uit over het soort mannen en vrouwen dat naar Indië komt. De Nederlandse mannen, die de overtocht maakten, waren uit op een snelle carrière en op het verdienen van geld. Beb Vuyk beschreef hoe mannen veranderden op de boot naar de kolonie: “als zij van boord gaan, zijn ze vele malen belangrijker dan toen ze weggingen vanwege hun etnische achtergrond”.¹⁶⁰ Zij omschreef dit als een ‘oxidatieproces’ en vond dit een gevaarlijke zaak. Hoe minder Europeanen er zijn, hoe sneller dit ‘oxidatieproces’ geschiedde volgens haar. Ook Salomons omschreef de categorie mensen die naar Indië vertrok: “het leven is hier voor de kortdaten, die flink uit de voeten kunnen; voor mannelijke kracht en durf, voor doorzettingsvermogen en snelle besluiten.”¹⁶¹ Ook Salomons maakt een probleem van het ontbreken van vrouwelijkheid. Indië is in de ogen van beide schrijfsters een plek van mannelijkheid, waar vrouwelijkheid mist en moet worden toegevoegd. Ook in *Rubber* wordt het Europese leven op de plantages in Indië beschreven als mannelijk. De komst van vrouwen naar de plantage werd raar gevonden en als de vrouwen kwamen, moesten ze volledig in dienst staan van het werk van hun man. In het mannelijke Europese leven in Indië moesten vrouwen ‘flink’ zijn en dienstbaar aan hun man.

Salomons liet zich ook uit over het soort Europese vrouw dat in Indië woont. Doordat de vrouwen hier door de bedienden minder hoeven te doen dan in Nederland, worden ze volgens haar “arrogant en leeg”.¹⁶² Mannen hebben wel veel te doen, waardoor ze fysiek en psychisch fit blijven. Vrouwen daarentegen houden zich volgens Salomons door de verveling alleen maar bezig met “ijverzucht, ijdelheid, schandaaltjes en luiheid”.¹⁶³ Ook Swaan-Koopman schreef over de kans om geestelijk “af te zakken” in de Indische samenleving. Het feit dat vele meiden ‘afzakken’ in de Indische samenleving kwam volgens haar doordat het Nederlandse steigerwerk van ouders, kerk en verenigingen in de kolonie is weggevallen. Om dit tegen te gaan, moeten vrouwen proberen op te klimmen en dit kan worden bereikt door vanuit de christelijke gedachte anderen te helpen.¹⁶⁴

Anders dan aan het begin van de twintigste eeuw zijn de vrouwen in de romans minder bezig met het huishouden. Vilan van de Loo verklaart dit allereerst door de ontwikkelingen overzee: Nederlandse vrouwen kregen meer ruimte dan alleen het aanrecht. Daarnaast waren de

---

¹⁶⁰ Vuyk, *Het laatste huis van de wereld*, 45.

¹⁶¹ Salomons, *Het huis in de hitte*, 10.

¹⁶² Ibidem, 12.

¹⁶³ Ibidem, 12.

¹⁶⁴ Swaan-Koopman, *Vrouwen in Indië*, 17.

bedienden beter ingesteld op het Europese huishouden, waardoor de Nederlandse vrouwen hier minder tijd aan kwijt waren.¹⁶⁵ Ook was de ethische politiek bij Swaan-Koopman merkbaar. Zij vond dat het een taak van de Europese vrouw was de Javanen te verheffen en te dienen.¹⁶⁶

Toch blijft ook de rolverdeling van de man en vrouw afhankelijk. Vuyk toonde dit mooi aan in het volgende voorbeeld. Zij beschrijft de angst die zij heeft nu ze op dit eiland een kind verwacht maar hier de medische middelen vanwege het geld niet voor handen heeft.

Moeder schrijft mij haar zorgen over mijn zusje, dat haar eerste baby verwacht. Maar in Holland woont in iedere straat een dokter (...). Ik wil niet om geld vragen. Ik ben getrouwd, en heb een man, die voor mij zorgt. Wie kinderen krijgt, moet ervoor betalen, met geld of met de dood. Ik betaal ervoor, zonder korting, met alle gruwelen van een fantastische angst.¹⁶⁷

In dit citaat schemert door dat getrouwde vrouwen niet meer op hun familie horen te leunen, maar door hun man moeten worden ‘geholpen’. Ook in *Rubber* is deze man-vrouw verdeling voelbaar. Marian wordt hier het meest gefocaliseerd waardoor de lezer haar als norm neemt. Ook zij is een zorgzame vrouw, maar ondanks haar taken staat zij in de relatie met Frank naast hem. Zij is voor hem wat “een jongensvriend” ook zou zijn. Tegelijkertijd wordt door de schrijfsters zelf de geëmancipeerde vrouw als norm genomen. Wanneer zij praten over en tegen de lokale vrouwen keuren zij de gedwongen huwelijken af en prijzen de moderne Javanen. Dit is een ontwikkeling ten opzichte van de vroege romans, waar het gearrangeerde huwelijk het uitgangspunt was. De schrijfsters beschrijven dit meerdere keren alsof de Javanen ontwaken. Dit woord zegt veel over de manier waarop zij tegen de vrouwen aankijken: zij slapen nog terwijl de Europese vrouwen al wakker zijn. In hun ogen lopen zij dus nog achter.

Niveau III Etniciteit

Het normatieve discours rondom etniciteit gedurende het kolonialisme was het Oriëntalistische discours waarin de Oost werd gerepresenteerd als vrouwelijk, exotisch en natuurlijk. Het Westen werd gerepresenteerd als rationeel, mannelijk en beschaafd. Swaan-Koopman beschrijft dit Oriëntalistische gedachtegoed in haar werk behoorlijk scherp voor haar tijd. Zij pleit ervoor Indië op haar eigen *merites* te beoordelen, iets dat de Duitse Romantische filosoof Herder al in de negentiende eeuw bepleitte:

Beleefd en onbeleefd, goed en verkeerd, zij wisselen vaak stuivertje bij het trekken van West naar Oost. Ook ten aanzien van mooi en niet mooi moeten we opnieuw leren oordeelen. Hoe meer we bevooroordeeld zijn, hoe minder vreugd we in Indië zullen beleven. Het strand is hier niet wit maar zwart en wordt veroordeeld tot een

---

¹⁶⁵ Vilan van de Loo, “Tobben in Indië, Wijze vriendinnen adviseren Hollandse vrouwen,” in *Indische Letteren* 9 (1994): 71.

¹⁶⁶ Swaan-Koopman, *Vrouwen in Indië*, 98.

¹⁶⁷ Vuyk, *Het laatste huis van de wereld*, 123.

leelijk strand. (...) Heel Indië wordt dan een slechte nasmaak van Holland en de weg is vrij voor den beruchten Indischen kankeraar, die het leven alleen ziet als een twintig jaar lange, goed mogelijk te doorworstelen voorbereiding tot het pensioen in Europa. Pas als we Indië op zich zelf en ter wille van zich zelf gaan beoordelen, en bereid zijn onze onbelangrijke vooroordelen op te geven om te komen tot een nieuwe waardering van menschen en toestanden, zal ons leven in Indië rijk en schoon kunnen worden.¹⁶⁸

Het werk van Swaan-Koopman is interessant om in dit kader te analyseren. Tussen het Oriëntalistische, Eurocentrische discours van haar tijd heen, laat zij namelijk ook een andere kant zien. Zij ziet de Ander en probeert hem objectief te beschrijven. Zij vindt vanuit haar christelijke achtergrond dat niet één volk over het andere zou mogen heersen. En zoals duidelijk wordt in de volgende citaten pleit zij ervoor om meer interesse in bijvoorbeeld de bedienden te tonen.

Men stelt zich in een houding van afweer tegenover al het vreemde, spreekt laatdunkend over ‘den inlander’ of nog liever over ‘die Aziaten’ en blijft daarmee staan *tegenover* Indië, nooit naast of er middenin. Leeren kennen, leeren begrijpen is de eerste voorwaarde, daaruit volgt vanzelf het liefhebben.¹⁶⁹

Het lijkt soms wel alsof de Hollandsche huisvrouwen en haar bedienden beide aan een verschillenden kant van een seinbord staan en niet kunnen of willen oversteken. Ieder denkt bij zichzelf het zijn rare mensen aan de overkant.¹⁷⁰

Ook Salomons kijkt anders naar de lokale bevolking. Als het gaat over de bedienden focaliseert zij vaak haar man. Hij geeft de bedienden onder uit de zak en zij is vaak degene die sust. Dit citaat toont enerzijds haar rol ten opzichte van haar man en laat tegelijkertijd de kijk op de bedienden zien:

Als hij [bediende] tenslotten opnieuw verschijnt, is hij dunner en somberder dan ooit, en ik begrijp niet hoe de manager den moed kan hebben, hem nog eens flink de waarheid te zeggen over zijn afwezigheid. “Hij zal ziek zijn geweest”, pleit ik met een hart vol deernis. “t zal wel opium zijn”, zegt de ander met autoriteit, en als de Javaan, die ons aan tafel bedient het een na het andere vergeet, aanmerkingen nauwelijks schijn te hooren, en in een soort droomtoestand met zijn verwarde bedoelingen doorgaat, dan is de diagnose even wijfelloos: die kerel dobbelt.¹⁷¹

Swaan-Koopman en Salomons blijven kinderen van hun tijd en blijven de moderne Hollandse vrouw als norm nemen voor hun bevindingen. Swaan-Koopman keurt het kolonialisme niet af en zegt zelfs dat de Hollanders niet verantwoordelijk zijn voor de ‘uitzuiging’ als zij zegt dat ‘de

---

¹⁶⁸ Swaan-Koopman, *Vrouwen in Indië*, 26.

¹⁶⁹ Ibidem, 19.

¹⁷⁰ Ibidem, 127.

¹⁷¹ Salomons, *Het huis in de hitte*, 10.

kapitalistische uitzuiging van Indië' niet door de Hollanders gebeurt, maar door de Aziaten.¹⁷² De ambivalentie van haar werk komt ook naar voren in de slotlinea van haar boek:

Het is niet hun slechtheid die de bedienden ongeschikt maakt voor opvoeders van onze kinderen en hun eigene: het is in de voornaamste plaats hun toegeeflijkheid, hun kassian met al wat kind is, waarvan we hun dus niet eens een verwijt kunnen maken. Zij zouden het niet begrijpen.¹⁷³

Swaan-Koopman zet de Javanen weg als kinderlijk en ongeschikt voor het opvoeden van kinderen. Deze Oriëntalistische tegenstelling tussen de volwassen Hollanders en kinderlijke Javanen is een tegenstelling die in alle vier de romans aan de orde komt. De ander is kinderlijk, begrijpt het niet en zal het ook niet begrijpen omdat hij nog niet is opgegroeid. Dit is in strijd met de conclusie van Mrinalini Sinha, die stelde dat de mannen in de Britse kolonie India vrouwelijke worden gerepresenteerd. In Nederlands-Indië zijn alle Javanen in plaats van vrouwelijk juist kinderlijk gerepresenteerd. Dit kan worden verklaard vanuit de filosofie van de ethische politiek: de 'inlanders' moeten worden verheven door de Nederlanders; zij lopen nog achter en zijn daardoor niet volwassen.

In de vier late romans komen veel etnische connotaties van de vroege romans terug. Zo worden de 'Inlanders' langzaam en lui genoemd door bijvoorbeeld Vuyk:

Een man, die bijna een jaar bij ons gewerkt heeft, komt ontslag vragen en we informeren waarom hij wel wil. Zijn antwoord is typerend voor de mentaliteit van dit volk: de betaling is prachtig, het eten goedkoop maar de verordeningen zijn te lastig. Daarmee bedoelt hij het op tijd aan het werk zijn, en verplichte medicijn slikken voor ziekten, de controle op het schoonhouden van de huizen en het werken onder leiding.¹⁷⁴

Ook komt de viezigheid in Indië tegenover het schone Holland en het noemen van de bruine kleur van de huid vaak terug. Een andere Oriëntalistische tegenstelling die ook in de vroege romans aan bod kwam, is de Oosterse natuur tegenover de Westerse cultuur. In *Rubber* worden de 'koelies' vaker gekwalificeerd als oermensen, die dicht bij de natuur staan. Dit is een Oriëntalisme: de 'koelie' wordt neergezet als inheems en natuurlijk, de Nederlander als beschaafd en heeft een cultuur. Het witte zelfbeeld wordt hiermee benadrukt. Ook Salomons beschreef deze tegenstelling. Gedurende de roman begint zij steeds over de kwaliteit van het klimaat. Door de warmte in de tropen zouden grote uitvindingen uitblijven, terwijl het Westerse klimaat grote uitvindingen zoals de relativiteitstheorie heeft voortgebracht. Zoals in hoofdstuk III uitgelegd aan de hand van de theorie van Mary Louise Pratt, diende de beschrijving van de Ander als één met de natuur een koloniaal en beschavingsdoel.

---

¹⁷² Swaan-Koopman, *Vrouwen in Indië*, 46.

¹⁷³ Ibidem, 130.

¹⁷⁴ Vuyk, *Het laatste huis van de wereld*, 125.

De representatie van de Ander is in *Rubber* ook ambivalent te noemen. Gedurende de roman worden de ‘koelies’ weggezet als de Ander doordat zij bijvoorbeeld kinderachtig praten, ‘oermensch’ of aapachtig worden genoemd of Oriëntalistische eigenschappen als lui krijgen toebedeeld.¹⁷⁵ Toch is er niet alleen sprake van *Othering* van de lokale bevolking, maar ook van de Westerling. Székely-Lulofs beschrijft allereerst de Hollandse opzichters als plat en onopgevoed door hun accent na te doen. Later in de roman doet zij dit ook bij de Amerikanen, die in de loop van de tijd de plantages beheren. Ook Amerikaanse vrouwen komen daarmee naar Indië. Deze vrouwen worden weggezet als losbandige dellen die vies praten en geen manieren hebben. Hun zedelijke normen zijn anders dan in Nederland gangbaar was en dit wordt duidelijk door de focalisatie van de hoofdpersoon Marian. Hieruit blijkt dat het lastig is de romans puur koloniaal te beschouwen.

Conclusie

Hoewel het Oriëntalistische discours door alle romans heen sijpelt, wordt de lokale bevolking meer en anders beschreven dan in de vroege romans. Waar in de vroege romans de schrijfsters alleen de Javanen beschreven, vragen deze schrijfsters zich in meer of mindere mate af of zij dit op een goede manier doen. Zeker Salomons stelt deze vragen aan zichzelf. Dit is een mooi voorbeeld van de roman als *technologie van het zelf* waarin het individu zichzelf vormgeeft in de roman: zij wil zichzelf presenteren als een christelijke vrouw die Indië dient. Het is echter de vraag of het lezerspubliek dit ook zo ervoer, omdat het alleen bij deze vragen bleef en de focalisaties nog altijd een Oriëntalistisch beeld van Indië weergaven. Door te kijken naar het normatieve genderdiscours in de romans wordt duidelijk dat het Europese Indië wordt geassocieerd met mannelijkheid en vrouwen hier flink dienden te zijn. Vrouwen moesten zich dus aanpassen aan de mannelijke norm. Dit is een mooi voorbeeld waarin de norm, mannelijkheid, zonder enige twijfel blijft staan en de andere kant van de dichotomie, de vrouw, zich dient aan te passen. Het is interessant te zien dat de schrijfsters deze tegenstelling wel herkennen maar niet het vermogen hebben te twifelen aan de norm. Zij pleitten juist voor het tegenovergestelde: de vrouwen moeten leegheid en roddelzucht tegengaan door meer zelf te gaan doen.

De gendernormen in Nederland en de kolonie zijn ten opzichte van het begin van de twintigste eeuw opgeschoven. Waar aan het begin het gearrangeerde huwelijk en het huishouden als norm dienden is dit het zelfgekozen huwelijk en doen vrouwen minder in het huishouden. Wel blijft het blanke, heteroseksuele huwelijk de norm en blijven vrouwen financieel en in hun taken afhankelijk van hun man. Ook hierin is te zien dat de verschillende vrouwen anders omgaan met deze norm, waar Annie Salomons pleitten voor een ‘modern, zelfgekozen huwelijk’, gebruikt Székely-Lulofs de roman om een lans te breken voor het breken van een huwelijk. Zij wil door middel van deze roman haar eigen identiteit en verleden weergeven.

---

¹⁷⁵ Onder andere: M.H. Székely-Lulofs, *Rubber* (Amsterdam: Elsevier, 1933), 355.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik getracht antwoord te geven op de vraag: in hoeverre verzetten de vrouwen zich in de autobiografische reizigersromans tussen 1900 en 1940 tegen de normatieve, imperiale ideeën over gender en etniciteit in Nederlands-Indië? Aan de hand van vier vroege en vier late Indische romans, geschreven voor vrouwelijke Nederlanders, heb ik het normatieve discours van gender en etniciteit intersectioneel onderzocht en vergeleken met de Nederlandse norm. De romans zijn in navolging van Foucault beschouwd als *technologieën van het zelf* die enerzijds een spiegel zijn naar het gender- en etniciteitsdiscours en tegelijkertijd actoren zijn in het vormgeven van dezelfde discoursen. Zoals is gebleken in de analyses is een eenduidig antwoord op de hoofdvraag lastig.

Wanneer we de romans zien als weerspiegeling van het normatieve gender- en etnische discours zien, wordt duidelijk dat volgens de heersende gender norm de vrouw afhankelijk was van de man, zowel in Nederlands als in Nederlands-Indië. Het blanke heteroseksuele huwelijk is de standaard en het was de taak van de vrouw het huishouden te bestieren. In het geval van het normatieve etniciteitsdiscours is het Oriëntalisme maatgevend gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw. In de romans wordt duidelijk dat de verschillende vrouwen door de bank genomen kinderen van hun tijd waren. De vrouwen schilderden zichzelf in meer of mindere mate af als afhankelijk en het discours van de vrouw die haar man altijd bijstaat, schemert in de meeste gevallen door. Ook het Oriëntalistische discours is alom aanwezig in de vanuit Eurocentrische beschrijvingen van de Indische bevolking en de Nederlander. Geen enkele vrouw twijfelt aan het kolonialisme, het is zelfs zo normgevend dat het koloniale systeem maar één keer in alle romans wordt genoemd.

Het alleen zoeken naar bevestigingen van het normatieve Oriëntalistische - en genderdiscours, doet de romans en de schrijfsters in mijn ogen echter geen recht. In de romans zijn namelijk ook veel aanwijzingen te vinden die het normatieve discours ondermijnen. In tegenstelling tot de meeste reisverhalen geschreven door mannelijke auteurs, waren het bijvoorbeeld De Wit en Van Zeggelen die aan het begin van de twintigste eeuw überhaupt over de ‘inheemse bevolking’ schreven. Een ander voorbeeld is het feit dat naast de lokale bevolking ook Westerse mensen werden neergezet als de Ander. Zo beschreef Székely-Lulofs de Hollandse plantageopzichters en de Amerikanen vanuit een perspectief waarin zij de Ander waren. Daarnaast wilde Székely-Lulofs een lans breken voor het scheiden van haar man, iets dat lijnrecht tegen de conventies van haar tijd inging.

Als er gekeken wordt naar de individuele schrijfsters volgens het concept van *technologieën van het zelf* blijkt ook dat de verschillende vrouwen de discoursen anders gebruiken om hun eigen identiteit te construeren. Het betoog voor het mogen scheiden van het huwelijk is hier een voorbeeld van. Hierbij valt op dat vrouwen die zelf voor een leven afwijkend van de heersende norm hebben gekozen, zoals Van Zeggelen of De Wit, hun positie en de positie van de

lokale bevolking anders beschrijven, ook al blijven deze beschrijvingen nog altijd binnen de geldende Oriëntalistische conventies. Zo beschrijven bijvoorbeeld De Wit en Van Zeggelen al in het begin van de twintigste eeuw al de lokale bevolking.

In de vergelijking tussen de vroege en latere romans vallen twee ontwikkelingen op. Allereerst verschuift de heersende norm wat betreft het huwelijk. In de latere romans staat de ‘moderne vrouw’ centraal voor de Indische vrouwen. Zij leggen dit ideaal ook op aan de Javaanse vrouwen, die in hun ogen nog niet modern zijn. Daarnaast is het huwelijksideaal van een gearrangeerd huwelijk naar een vrij huwelijk verschoven. Beide ontwikkelingen passen binnen het heersende beeld dat onder andere Kloek en Locher-Scholten schetsten; de westerse vrouw emancipeerde in de eerste helft van de twintigste eeuw. Dit onderstreept ook de conclusie van Gouda dat de kolonie en het moederland met elkaar in wederzijdse relatie staan. Een ander groot verschil tussen de vroege en late romans is dat de ethische politiek in de late romans meer aan bod komt. De lokale bevolking wordt meer beschreven en de schrijfsters vragen zich af hoe zij hen moeten beschrijven en of zij met hun beschrijvingen recht doen aan de positie van de Javaan. Het blijft echter bij het stellen van deze vragen; de beschrijvingen blijven Oriëntalistisch van aard. Dit is echter ook niet vreemd, de schrijfsters waren onderdeel van de westerse elite in Indië en waren onderdeel van de Oriëntalistische taalstructuren.

De conclusie van Sara Mills dat er bij de Europese vrouwen in de kolonie sprake was van botsende discoursen, houdt ook in Nederlands-Indië stand. Vrouwen in Indië zijn enerzijds kinderen van hun tijd gebleken maar geven eveneens kleine openingen voor kritiek op hun eigen positie of die van de Indische bevolking. Of vrouwen zich dus verzetten tegen de normatieve gender en etniciteitsnorm is tweeledig: vrouwen waren zeker onderdeel van dit koloniale systeem en droegen het uit in hun romans. Tegelijkertijd hielden sommige schrijfsters er geëmancipeerde ideeën op na voor hun tijd en stelden zij vragen bij het systeem. Het vragen stellen gebeurde beduidend meer in de jaren dertig van de twintigste eeuw dan aan het begin. Dit valt binnen de historische ontwikkeling van het doordringen van de ethische politiek waarbij het verheffen van de ‘Inlander’ centraal stond. De ethische politiek zorgde ervoor dat de kolonie niet alleen meer voor economisch gewin bestond, maar dat de Nederlander ook een taak had de lokale bevolking te verheffen. Dit verklaart ook waarom de lokale bevolking wel vaker beschreven werd, maar het koloniale systeem niet ter discussie werd gesteld. Het lag buiten het referentiekader van de schrijfsters deze vragen daadwerkelijk te beantwoorden en te twijfelen aan de norm: de man en de kolonisator. Dit komt overeen met de conclusies van onder andere Maaïke Meijer en Rick Honings, uiteindelijk zijn de schrijfsters kinderen van het koloniale systeem. Hiermee kan ik concluderen dat de in de inleiding gestelde hypothese van McClintock, Burton, Gouda en Locher-Scholten, dat vrouwen onderdeel waren van het koloniale systeem, op die manier te stellig is geponoerd. De vrouwen waren onderdeel van het witte, Nederlandse koloniale systeem, maar hun positie was op vele manieren ambivalent.

In dit onderzoek heb ik de romans intersectioneel onderzocht. Binnen het onderzoeksveld van intersectionaliteit stelt de stroming die voortkomt uit het zwarte feminisme dat assen van ongelijkheid elkaar versterken. Binnen de Indische vrouwenliteratuur lijkt deze stelling niet te kloppen. Lokale vrouwen worden niet anders beschreven van lokale mannen. Hun worden geen andere kenmerken toegekend dan hun mannelijke tegenhanger. Ook de conclusie van Mrinalini Sinha dat lokale mannen in de Engelse kolonie vrouwelijk worden gemaakt, lijkt in Indië geen stand te houden. Zowel mannen als vrouwen worden weggezet als kinderlijk en klein, maar niet perse als vrouwelijk. De schrijfsters beschouwen de Europese wereld in Indië als mannelijk en hard en Nederlandse vrouwen moeten hier ‘flink’ zijn. De Nederlanders hebben de cultuur en de ‘Inlanders’ de natuur. Hiermee valt de kolonie zelf binnen het vrouwelijke discours van afhankelijk, exotisch en passief, maar de mannelijke Javaanse bevolking krijgt deze eigenschappen niet specifiek toegedicht.

Naast intersectioneel onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de methode van intertekstualiteit. Deze methode van intertekstualiteit biedt voor (cultuur)historici een goed kader om romans te analyseren. In navolging van het poststructuralisme kunnen met deze methode de discoursen in –in dit geval – koloniale teksten worden blootgelegd. Omdat ik het eens ben met de kritiek op het poststructuralisme dat de agency van het individu ontbreekt wanneer er slechts gekeken wordt naar discoursen, heb ik de bronnen bekeken als *technologie van het zelf*. Deze theorie van Foucault gaat ervan uit dat de discoursen de romans structureren maar dat de individuen ook de agency hebben om deze discoursen individueel in te zetten om hun eigen identiteit vorm te geven. Door ook te kijken naar de individuele auteur, wordt mij duidelijk dat een discoursanalyse alleen niet genoeg is omdat verklaringen hiermee uit blijven. Bij meerdere romans werd duidelijk dat een biografische leeswijze veel kan zeggen over de manier waarop vrouwen zichzelf representeren in de romans. Zo blijkt de reden waarom vrouwen naar Indië gingen een meer afhankelijke of onafhankelijke vrouw te representeren. Ook zijn autobiografische kenmerken in de romans beter op te merken met een biografische analyse.

Om deze reden pleit ik voor het meer gebruiken van het concept *technologie van het zelf* bij het gebruik van egodocumenten in historisch onderzoek en wil ik aansluiten bij de kritiek op het poststructuralisme: het alleen blootleggen van discoursen is in mijn ogen te beperkt. Juist het combineren van discoursanalyses met andere benaderingswijzen als een biografische analyse kunnen cultuurhistorici vooruit helpen naar een completer beeld van complexe geschiedenissen.

Naast het meer gebruiken van het concept *technologie van het zelf* zou verder onderzoek zich ook kunnen richten op de andere assen van ongelijkheid volgens de theorie en methode van intersectionaliteit. Er zou bijvoorbeeld nog verder onderzoek kunnen worden gedaan naar de rol van klasse en religie binnen het onderzoek naar de rol van Europese vrouwen in de kolonie. In navolging van mijn advies om naast discoursanalyses ook biografisch onderzoek te gebruiken, zou verder onderzoek zich ook meer kunnen richten op de receptie van deze of andere romans en op het

doel van schrijven van de vrouwen. Schreven de vrouwen bijvoorbeeld voor een groot publiek en verdienden ze hun brood met het schrijven van romans of hoe werden de boeken bijvoorbeeld ontvangen in recensies? Tot slot zou ook comparatief onderzoek of deze conclusies standhouden in romans van andere Europese landen of andere romans uit een latere tijdsperiode een interessante vervolgstap zijn.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Foore, A. *Bogoriana*. Amsterdam: KIT, 2009.
- Kloppenburger-Versteegh, J. *Het leven van de Europeesche vrouw in Indië*. Deventer: Charles Dixon, 1913.
- Salomons, A. *Het huis in de hitte. Drie jaar Deli*. Amsterdam: Nederlandsche Keurboekerij, 1933.
- Swaan-Koopman, C. *Vrouwen in Indië*. Amsterdam: H.J. Paris, 1932.
- Székely-Lulofs, M.H. *Rubber*. Amsterdam: Elsevier, 1933.
- Vuyk, B. *Het laatste huis van de wereld*. Amsterdam: G.A. van Oorschot, 1941.
- Wit, A. de. *Java: Feiten en Fantasieën*. Den Haag: W.P. van Stockum, 1907.
- Zeggelen, M. van. *De Hollandsche vrouw in Indië: Brieven van en zwerveling*. Amsterdam: Scheltema & Holkema's Boekhandel, 1910.

Secundaire bronnen

- Allen, T. *The invention of the White Race, vierde druk*. New York: Verso, 2002.
- Bakker, A. *Van paradijs tot plantage. Beeldvorming van Indië in 19^e eeuwse reisverhalen*. phd diss.: Universiteit Leiden, 1995.
- Berg, J. van den. "100 jaar feiten en fantasieën over Java." In *Indische Letteren 13* (1998): 149-158.
- Bertens, H. *Literary theory, the basics*. Londen: Taylor & Francis, 2008.
- Bois, W.E.B., Du. *Darkwater: Voices from within the Veil, derde druk*. New York: Cosimo, 2007.
- Bultman, S. "Constructing a female delinquent self: Assessing pupils in the Dutch state reform school for girls, 1905-1975." PhD diss.: Universiteit Enschede, 2016.
- Burton, A. et al. *Gender, Sexuality and Colonial Modernities*. Londen: Routledge, 1999.
- Burton, A. "Rules of thumb: British history and 'imperial culture' in nineteenth- and twentieth-century Britain." In *The new imperial histories reader*, S. Howe ed., 41-54. Londen/New York: Routledge, 2010.
- Chaudhuri, N. en M. Strobel. ed. *Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
- Clancy-Smith, J. en F. Gouda. *Domesticating the empire: race gender and Family life in French and Dutch Colonialism*. Charlottesville/Londen: University Press of Virginia, 1998.
- Cliff, M. D. Dabydeen, O. Palmer Adisa. *Postcolonialism & autobiography*. Leiden: Brill, 1998.
- Cooper, B. "Intersectionality." In *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, Lisa Disch en Mary Hawkesworth, ed. Oxford, University Press, 2016.
- Cooper, F. en A. L. Stoler. *Tensions of empire. Colonial cultures in a bourgeois world*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Crenshaw, K. *Demarginalizing the intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. Chicago: University Press, 1989.
- Damescompartiment Online. "Augusta de Wit." 1 oktober 2000, laatst geraadpleegd 9 februari 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/dewit.html>.
- Damescompartiment. "C. Swaan-Koopman." laatst aangepast 1 december 2001, laatst geraadpleegd 11 juni 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/swaan.html>.
- Damescompartiment. "Madelon Székely-Lulofs." laatst aangepast 1 oktober 2000, laatst geraadpleegd 11 juni 2017, <http://www.damescompartiment.nl/biografie/szekely.html>.
- Damescompartiment Online. "Marie C. Van Zeggelen." 1 oktober 2000, laatst geraadpleegd 9 februari 2017. <http://www.damescompartiment.nl/biografie/zeggelen.html>.
- Dekker, R.M. "Van Grand Tour tot treur- en sukkelreis, in Nederlandse reisverslagen van de 16^e tot begin 19^e eeuw." *Opossum, Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 4 (1994): 8-25.
- Dorsman, L. J. & P. J. Knegtman. *De menselijke maat in de wetenschap. De geleerden(auto)biografie als bron voor de wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis*. Hilversum: Verloren, 2013.
- Foucault, M. "Technologies of the self." In *Technologies of the self. A seminar with Michel*

- Foucault, ed. Luther Martin and Patrick H. Hutton, 16-49. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988.
- Goldstein, J. "Foucault's technologies of the self and the cultural history of identity." *Cultural history after Foucault*, ed. J. Neubauer, 37-54. New York: de Gruyter, 1999.
- Ghosh, D. "Gender and colonialism: expansion or marginalization?" *The Historical Journal* 47 (2004): 737-755.
- Gouda, F. "Beelden van (on)mannelijkheid in de koloniale cultuur van Nederlands-Indië, 1900-1949." In *Sociologie* 3, nr.1 (2007): 64-80.
- Gouda, F. *Dutch culture overseas: Colonial Practice in the Netherlands- Indies*. Sheffield: Equinox Publishing, 2008.
- Grever, M. en F. Dieteren (ed.). *Een vaderland voor vrouwen*. Amsterdam: Stichting beheer IISG/vvg, 2000.
- Grever, M. en M.L. Waaldijk. *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898*. Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1998.
- Grever, M. *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1914) en de vrouwenstem in geschiedenis*. Hilversum: Verloren, 1994.
- Gunn, S. *History and Cultural Theory*. Edinburgh: Pearson Longman, 2006.
- Honings, R. en P. van Zonneveld. *Reizen in Insulinde 1800-1950: Een tint van het Indische Oosten*. Hilversum: Verloren, 2015.
- Howe, S. "Introduction: new imperial histories." *The new imperial histories reader*, S. Howe ed., 1-11. Londen/New York: Routledge, 2010.
- Kelly, M.G.E. "Foucault, subjectivity, and technologies of the self." *A companion to Foucault*, ed. Christopher Falzon, Timothy O'Leary, and Jana Sawicki, 510-525. Chicester: John Wiley & Sons, 2013.
- Kloek, E. *Vrouw des huizes: een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2009.
- Locher-Scholten, E. *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942*. Utrecht: Hes, 1981.
- Locher-Scholten, E. *Women and the Colonial State: essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942*. Amsterdam: University Press, 2000.
- Loo, V. van de. *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland*. Wormer: Inmerc, 2005.
- Loo, Vilan van de. "Tobben in Indië, Wijze vriendinnen advisereren Hollandse vrouwen." *Indische Letteren* 9 (1994): 66-80.
- M., E.C. van den. *Het wetboek van Mevrouw Etiquette*. Zaltbommel: Aprilis, 2011.
- McClintock, A. *Imperial Leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest*. New York: Routledge, 1995.
- McCotter, C. "Woman traveller/colonial tourist. Deconstructing the great divide in Beatrice Grimshaw's travel writing." *Irish Studies Review* 15 (2007): 481-506.
- Meijer, M. *In Tekst Gevat: inleiding tot een kritiek van Representatie*. Amsterdam: University Press, 1996.
- Mills, S. *Discourses of Difference. An analysis of women's travel writing and colonialism*. Londen: Routledge, 1991.
- Morrison, T. *Playing in the Dark, Whiteness and the literary imagination*. Harvard: University Press, 1992.
- Mul, S., de. *Colonial Memory: Contemporary Women's Travel Writing in Britain and the Netherlands*. Amsterdam: University Press, 2011.
- Multatuli. *Max Havelaar of De koffieveilingen der Nederlandse Handelmaatschappij*. Rotterdam: Elsevier, 1881.
- Nieuwenhuys, R. *Oost-Indische Spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden. Derde druk*. Amsterdam: Querido, 1978.
- Pollmann, T. "Bruidstraantjes. De koloniale roman, de njai en de apartheid." *Vrouwen in de Nederlandse koloniën. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, ed. J. Reijs, 98-126. Nijmegen: SUN, 1986.

- Porter, D. *Haunted Journals: Desire and Transgression in European Travel Writing*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
- Pratt, M. L. *Imperial eyes. Travel writing and transculturation*. Londen: Routledge, 1992.
- Pratt, M. L. "Scratches on the Face of the Country: or What Mr. Barrow Saw in the Land of the Bushmen." *Critical Inquiry* 12, nr. 1 (1985): 119-143.
- Presser, J. "Clio kijkt door het sleutelgat." *Uit het werk van J. Presser*, ed. M.C. Brands, J. Haak en Ph. De Vries. Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Genneep, 1969.
- Presser, J. "Memoires als geschiedbron." *Winkler Prins Encyclopedie. VIII*, 277-282. Amsterdam: Athenaeum-Polak en van Genneep, 1969.
- Raben, R. "A New Dutch Imperial History? Perambulations in a Prospective Field." In *BMGN – Low Countries Historical Review* 128, nr. 1 (2013): 5-30.
- Riley, D. *'Am I that name?' Feminism and the category of 'women' in history*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1988.
- Roeliger, D. *The Wages of Whiteness: Race and the making of the American Working Class, tweede druk*. New York: Verso, 2003.
- Ruberg, W. "Health and illness, the self and the body." *The Routledge Companion to Cultural History in the Western World, 1250 to the Present, Part III: From 1750- The Western World and the Global Challenge*, ed. Hannu Salmi. Londen: Routledge, komend 2018.
- Said, E. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.
- Scova Righihi, B. *Een leven in twee vaderlanden. Een biografie van Beb Vuyk*. Leiden: Brill, 2005.
- Sinha, M. *Colonial Masculinity: the manly Englishman and the effeminate Bengali in the late nineteenth century*. Manchester: University Press, 1995.
- Spivak, G. "Can the Subaltern Speak." *Marxism and the Interpretation of Culture*, Cary Nelson en Lawrence Grossberg, 271-313. Basingstoke: Macmillan Education, 1988.
- Spurr, D. *The Rhetoric of Empire. Coloniale Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*. Durham & Londen: Duke University Press, 1993.
- Stoler, A. L. *Race and the education of desire. Foucault's history of sexuality and the colonial order of things*. Londen: Duke University Press, 1995.
- Stoler, A. "Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Colonial Rule." *Comparative Studies in Society and History* 31 (1989): 134-161.
- Stoler, A. "Making Empire Respectable: The Politics of Race and Sexual Morality in 20th Century Colonial Cultures." *American Ethnologist* 16 (1989): 26-51.
- Stoler, A. "Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and Morality in Colonial Asia." *Gender and the crossroads: Feminist Anthropology in the postmodern Era*, Michaela di Leonardo ed., 51-101. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Taylor, J. G. *Smeltkroes Batavia. Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1988.
- Taylor, J. G. *The Social World of Batavia. European and Eurasian in Dutch Asia*. Madison: University of Wisconsin Press, 1983.
- Tuin, I. van der. "The Arena of Feminism: Simone de Beauvoir and the History of Feminism." *Doing Gender in Media, Art and Culture*, R.L. Buikema & I. van der Tuin eds., 7-23. New York/Londen: Routledge, 2009.
- Ulbrich, C. en K. von Greyerz en L. Heiligensetzer. *Mapping the 'I'. Research on self-narratives in Germany and Switzerland*. Leiden/Boston: Brill, 2015.
- Vehkalahti, K. *Constructing reformatory identity. Girls' reform school education in Finland, 1893-1923*. Oxford: Peter Lang publishing, 2009.
- Vehkalahti, K. "The urge to see inside and cure: letter-writing as an educational tool in Finnish reform school education, 1915–1928." In *Paedagogica Historica* 44 (2008): 193-205.
- Wekker, G. "Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland." *Tijdschrift voor Genderstudies* 3 (2002): 24-33.
- Wekker, G. *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race*. Duke: University Press, 2016.
- Wever, D. de (ed.). *Het is geen kolonie, het is een wereld: vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852-1912*. Amsterdam: Terra Incognita, 2003.
- White, H. "The fiction of Factual Representation." In *Grasping the World. The idea of the Museum*, ed. Donald Preziosi en Claire Fargo. Burlington: Ashgate Publishing, 2004.